

REPREZENTAREA UNUI LINGOU DE TIP KEFTIU PE O PLACĂ DE CENTURĂ DIN BRONZ DIN TRANSILVANIA ȘI CONEXIUNILE SALE*

Cristian Ioan POPA **

Introducere

Simbolistica artefactelor din bronz realizate de metalurgii din spațiul Transilvaniei la finalul epocii bronzului nu a fost abordată, din păcate, la nivelul potențialului pe care descoperirile cunoscute ni-l înfățișează. Din diversitatea de piese întâlnite în numeroasele depozite de bronzuri și cupru întâlnite în interiorul arcului carpatic, și alese ca suport pentru desfășurarea unei motivistici în legătură cu acel tip de artefact, plăcile de centură din bronz credem că se detașează, de departe, ca fiind cele mai spectaculoase.

Descriere

În acest studiu ne-am oprit atenția asupra unui fragment dintr-o placă de centură din depozitul Gușterița II¹ (jud. Sibiu), aparținând seriei Cincu-Suseni (Ha A₁). Piesa, care se prezintă sub forma unei plăci de bronz, fragmentare², aplicată probabil peste un brâu din piele, este bogat ornamentată în tehnica *au repoussé*, cu motive geometrice (triunghiuri hașurate, arcade), alături de care nu lipsesc alte reprezentări pe care le interpretăm ca fiind reproduceri simbolice ale unor artefacte³, reprezentări care nu au stârnit interesul specialiștilor (**fig. 1**). Astfel, în zona mediană, în

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului finanțat de Ministerul Educației Naționale, CNCS - UEFISCDI, nr. PN-II-ID-PCE-2012-4-0020.

** Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia; e-mail: cristi72popa@yahoo.com.

¹ Pentru depozitul Gușterița II, descoperit în anul 1870 și care înglobează peste 800 kg de metal, a se vedea îndeosebi Petrescu-Dâmbovița 1977, p. 95-97, pl. 147/8-14; 148-160.

² *Ibidem*, p. 96, pl. 159/1.

³ Singura încercare de prezentare și intrepretare a motivelor întâlnite pe centura de la Gușterița o avem de la Emilia Pavel: „Cingătoarea de bronz de la Gușterița lângă Sibiu, aparținând unei femei [...] este decorată cu linii punctate, care redau motivul micenian al scutului elipsoidal, scobit pe ambele laturi, alternând cu serii de roți „solare” cu patru spîte, iar în mijloc cu roata cu săse spîte, cu zigzaguri și spirale” (Pavel 1990, p. 299). Cât privește interpretarea simbolurilor prezente pe plăcile de centură de pe teritoriul românesc, acestea sunt și ele singulare. I. Emödi, referindu-se la centura de la Șuncuiuș, apreciază că pe ea au fost redate roți solare și „roțiile carului mortuar din mitologia antică” (Emödi 2004, p. 33).

interiorul unei frize, pot fi distinse (de la stânga la dreapta imaginii) un scut beotian (fig. 2/1), o roată de car cu şase spițe (fig. 2/2) și un *keftiu ingot*, în stânga căruia se află două cercuri concentrice (fig. 2/3). Friza este închisă de trei roți de care cu patru spițe, dispuse pe verticală (fig. 2/4).

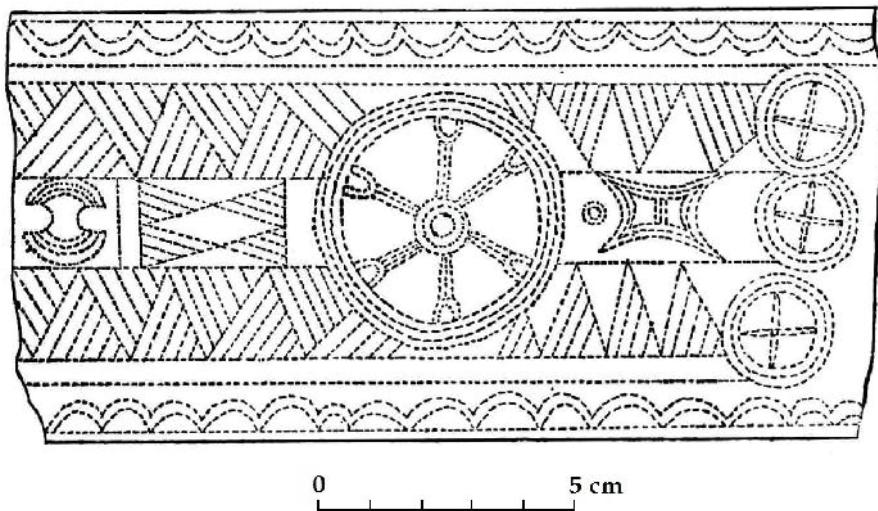

Fig. 1. Fragmentul de centură de bronz din depozitul Gușterița II
(*apud* Petrescu-Dîmbovița 1977)

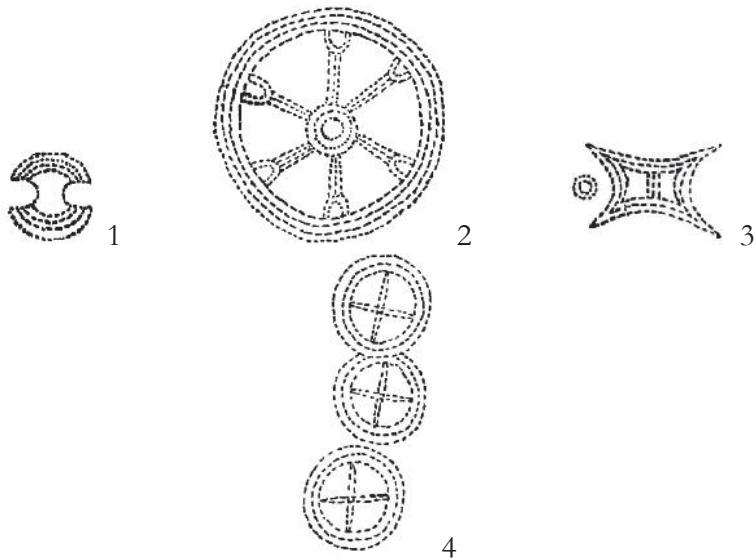

Fig. 2. Detalii cu reprezentările de pe placa de centură din depozitul Gușterița II:
scut beotian (1); roată mare de car (2); lingou de tip *keftiu* și lingou plan-convex (3);
roți mici de car (4)

Interesul nostru se oprește în acest studiu asupra imaginii lingoului, pe care de la bun început îl încadrăm, fără ezitare, în rândul acelor *keftiu ingots*. Îl recomandă forma specifică, cu aspectul unei piei de bou întinse (de unde denumirea de *oxhide ingot*), de formă alungită, cu laturile concave și colțurile bine marcate, realizate prin trei siruri paralele formate din puncte. Pe mijloc se disting trei linii verticale executate similar (**fig. 2/3**).

Nu ne propunem aici să discutăm și despre celelalte reprezentări ale plăcii de centură de la Gușterița. Scutul de tip beotian credem că pare evident, iar acesta va face obiectul unei alte analize. Cât privește roțiile de car, interpretarea lor ridică anumite probleme. Cele trei roți, cu câte patru spîte sunt specifice acestui spațiu și se înscriu în seria cunoscută în Bazinul Carpatice prin artefacte, iar în zona egeeancă și din iconografie⁴. În schimb, roata izolată, atât prin numărul de spîte, șase la număr - cu analogii, de pildă, în iconografia plăcii de centură din depozitul contemporan de la Uioara de Sus⁵ (**fig. 3/2B**) sau pe reprezentările de pe situla de la Vač⁶ -, ne trimit mai degrabă către alte teritorii (lumea etruscă sau iliră veche, ori către cea orientală⁷).

O altă placă de centură, la fel de spectaculoasă prin ornamentica sa, conservă și ea o parte din simbolurile de mai sus. Este vorba de o placă ce face parte din depozitul de la Uioara de Sus (**fig. 3/1**), pe care, în aceeași tehnică, au fost realizate roți cu șase spîte (**fig. 3/2B**), dar și grupe de scuturi beotiene (**fig. 3/2C**), ambele similare celor executate pe centura din depozitul Gușterița II. Între două cercuri concentrice, grupate vertical (s-au păstrat cinci grupe) a fost realizat un motiv în forma unei clepsidre răsturnate. Acesta poate fi simbolul securii duble („double-axe”), însă laturile scurte nu sunt convexe, astfel încât, ținând cont de asocierile de la piesa de la Gușterița, avem probabil tot o desfășurare a unor *keftiu ingots* (**fig. 3/2A**).

⁴ Vezi Bouzek 1985, p. 52-53, fig. 20; Rusu 1994, p. 168-169, pl. I/2-3; IX-X.

⁵ Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 255/1.

⁶ Frelih 1998, fig. 2, unde apar roți de care cu 5 și 6 spîte.

⁷ Vezi, de pildă, Schuster 2007, p. 23-30, pl. I-III, VI și urm. O roată cu opt spîte este reprezentată pe una dintre plăcile de centură din același depozit de la Uioara de Sus (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 256/5). O bună analogie pentru modul de prindere a spîtelor pe raful roții (vizibil redat intenționat pe piesa de la Gușterița) avem atât pe plăci de centură transilvăneze din perioada Ha A din depozitul de la Uioara de Sus (*ibidem*, pl. 256/5-6), cât și în mediul egiptean (Rusu 1994, p. 168, pl. XI/1). Despre influențe egiptene, sesizabile în toreutica unei situle descoperite la Vač, vezi Frelih 1998, p. 27-29, fig. 12-13.

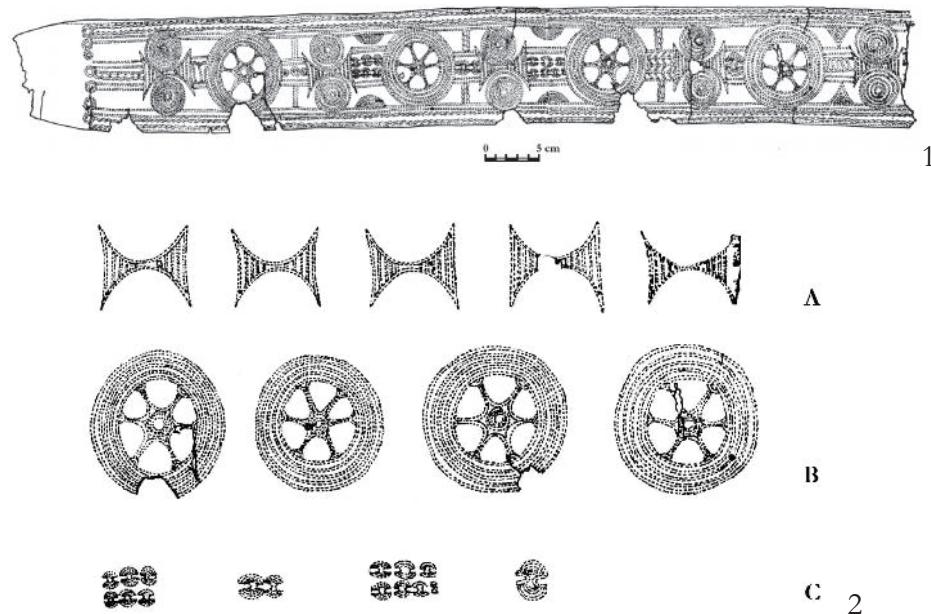

Fig. 3. Fragment de centură de bronz din depozitul de la Uioara de Sus (România) (*apud* Petrescu-Dâmbovița 1977) (1) și detalii cu unele reprezentări: lingouri de tip *keftiu* (?) (2.A), roți de car cu sase spite (2.B) și scuturi de tip beotian (2.C)

Depozitul Gușterița II face parte din rândul marilor „depozite-turnătorii”, datează în perioada Hallstatt A₁, care doar prin câteva descoperiri (Gușterița, Uioara, Șpălnaca, Aiud) cumulează mii de kilograme de metal. M. Petrescu-Dâmbovița atribuia aceste depozite celei de-a treia grupe transilvănenene, răspândită pe cursul Mureșului Mijlociu și caracterizate prin lipsa de specializare în confectionarea anumitor obiecte din bronz și având în compoziție atât piese întregi, cât și fragmentare de origine locală sau central-europeană⁸.

Pentru M. Petrescu-Dâmbovița, plăcile de centură sunt specifice, mai degrabă, celei de-a doua grupe de depozite transilvănenene, cele întâlnite în centrul Transilvaniei, caracterizate prin perpetuarea unor modele mai vechi, scăderea numărului de arme și piese de harnășament, precum și apariția unor piese noi, provenite din regiuni diferite. Între acestea din urmă erau inserate și plăcile de centură decorate în tehnica *au repoussé*, pentru care era remarcată apariția lor frecventă în centrul și nordul Europei⁹, sugerând implicit zona de unde trec peste Carpați. Numărul mare de obiecte din bronz din această zonă a fost pusă pe seama intensificării extracției de aur,

⁸ Petrescu-Dâmbovița 1977, p. 23.

⁹ *Ibidem*.

Reprezentarea unui lingou de tip keftiu pe o placă de centură din bronz din Transilvania cupru și sare din Transilvania, cât și prin intensificarea relațiilor de schimb cu teritoriile învecinate sau mai îndepărtate¹⁰.

Cum deja s-a remarcat, diferențele între depozitele celor două grupe sunt destul de mici¹¹, astfel încât dacă ne referim strict la plăcile de centură, ele sunt comune și prezente prin descoperiri numeroase și în grupa a treia transilvăneană. Dacă le privim numeric, în spațiul românesc numărul localităților din care provin sunt în jur de 20, însă majoritatea lor sunt din Transilvania, urmată de Maramureș, Banat și Moldova¹².

Keftiu ingots din interiorul continentului european (România, Ungaria, Germania, Croația, Slovenia și Bulgaria)

Înainte de toate, considerăm că este necesară o lămurire de ordin terminologic. În literatura de specialitate românească nu a existat un interes pentru acest subiect și, prin urmare, nici asupra terminologiei adecvate. Mihai Rotea desemna fragmentul de lingou de la Palatca cu termenul de „kretische Barren”¹³, dar îl descrie ca „rectangular in shape with curves side”¹⁴. Și H. Ciugudean adoptă denumirea de lingouri rectangulare¹⁵. Recent doar, C. Schuster consideră termenul de *oxhide* (engl.), respectiv „Ochsenhautbarren” (germ.) ca fiind improprii, însă crează confuzii atunci când afirmă că aceste lingouri se împart în două tipuri, *slab ingot* și *bun ingot*¹⁶, în condițiile în care acestea din urmă reprezintă alte tipuri, total diferite.

Nepotrivirea în a folosi termenul de *keftiu ingot* ar veni, în principiu, de la faptul că acei „Keftiu” - nume pe care la Rekhmire (Egipt) îl aveau purtătorii de lingouri - fac parte dintr-un popor care, mai degrabă, ar avea o origine siro-canaanită decât una cretană, cum se credea până nu demult¹⁷.

¹⁰ Rusu 1963, p. 184; Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 23.

¹¹ Petrescu-Dîmbovița 1977, p. 24.

¹² Pentru plăcile de centură din epoca bronzului de pe teritoriul românesc, a se vedea *ibidem*, p. 54, 81-83, 87, 90, 92, 95-96, 101, 103-104, 108-113, 116, 119, 128-129; pl. 32/1-2; 107/9-11; 108/1-6; 114/9; 115/13; 126/27-35; 134/7; 140/19; 147/6-7; 158/18-21; 159/2; 171/ab; 172/abc; 181/1-2; 192/7-13; 202/18-24; 203-204; 213/35; 255/1-5; 256/1-8; 257/1-21; Soroceanu 1995, Abb. 14/2; Kacsó 1995, p. 86, 89, Abb. 5/17; 7/43; Motzoi-Chicideanu, Iuga 1995, p. 154, nr. 169, Abb. 7/19; Vulpe, Căpitanu 1995, p. 241, nr. 36, Abb. 3; Emődi 2004, p. 33-34, fig. 1; Ciugudean *et alii* 2006, p. 27, 42, nr. 289-293, pl. XXXV/1-2, 9, 11; Kacsó 2010, p. 14; Săcărin, Negrei 2013, p. 157, fig. 3; pl. I-II.

¹³ Rotea 2001, p. 26.

¹⁴ Rotea 2004, p. 8.

¹⁵ Ciugudean 2010, p. 26.

¹⁶ Schuster 2005, p. 192; Schuster, Morintz 2006, p. 92.

¹⁷ Asupra acestui aspect a atras atenția, încă acum aproape o jumătate de secol, G. Bass. Autorul remarcă faptul că reprezentările de lingouri apar în cele mai multe situații certe alături de sirieni (Bass 1967, p. 74). Descoperirea unui atelier în care erau turnate astfel de lingouri la Ras Ibn Hani, în Siria (Harding 2000, p. 218), ar sprijini această ipoteză dar nu ar exclude nici altele.

Totuși, nu vedem în aceasta un inconvenient, decât în măsura în care termenul de *keftiu ingot* este asociat explicit celui de „cretan”. Pe de altă parte, folosirea termenului de lingou rectangular este, din start, greșită, întrucât „rectangular” înseamnă laturi și unghiuri drepte ale unui obiect, iar acestea nu sunt, în niciun caz, un atribut al acestor lingouri¹⁸. Prin urmare, considerăm că rămâne mai potrivită denumirea de *keftiu ingot* (utilizată și de noi, cu varianta română de „lingou de tip *keftiu*”), decât cea de *oxhide ingot*, a cărei denumire are în vedere morfologia sa, discutabilă.

Existența unor reprezentări de lingouri de tip *keftiu* pe artefacte aflate la o distanță considerabilă de zona egeeancă ridică, desigur, unele întrebări și necesită, în același timp, anumite lămuriri. Deocamdată, pentru interiorul continentului european, reprezentările de pe plăcile de la Gușterița și Uioara de Sus, constituie apariții singulare. Dar sunt ele singurele dovezi ale cunoașterii unor *keftiu ingots* în acest spațiu? Răspunsul este nu.

Literatura de specialitate românească consemnează puține luări de poziție vizavi de acest subiect. Nu cu mult timp în urmă, chiar în Transilvania, la Palatca-Togu lui Mândrușcă (jud. Cluj) a fost descoperit un fragment de *keftiu ingot*¹⁹. Descoperirea a generat un val de discuții, fiind acceptată ca atare²⁰ sau privită cu anumite rezerve²¹. Lingoul fragmentar de la Palatca a fost descoperit într-o aşezare din bronzul târziu și ar apartine unui atelier de metalurg, din care mai provine o unealtă de bronzier. Forma sa este greu de reconstituit²² (fig. 4/1-2), dar cu toate acestea M. Rotea consideră că apărținea unui *oxhide ingot*²³. Ulterior, A. Harding include lingoul în rândul celor de tip *keftiu* miniaturale²⁴. Cea mai importantă contribuție românească, al cărei pretext de discuție îl oferă tocmai lingoul de

¹⁸ Denumirea apare totuși în descrierea tipului 1 al lingourilor de tip *keftiu* (Buchholz 1959, p. 7), dar și ea este greșită.

¹⁹ Rotea 2001, p. 26, Abb. 15; Rotea 2004, p. 8, fig. 4a; Rotea 2009, p. 36, fig. 27; Rotea *et alii* 2011a, p. 13, pl. VI.7/1; Rotea *et alii* 2011b, p. 13.

²⁰ Harding 2000, p. 218; Hansen 2005, p. 305-306, 308; Popa 2010, p. 334; Giiumlia-Mair 2011.

²¹ Schuster, Morintz 2006, p. 93. Mai ferm, H. Ciugudean afirmă că pe teritoriul românesc nu se cunosc astfel de lingouri (Ciugudean 2010, p. 26).

²² Din lingou se păstrează un fragment dintr-o margine, ușor arcuită. De făcut aici o rectificare a scării piesei, care în studiile publicate este de 1 m (Rotea *et alii* 2011a, pl. VI.7/1; Rotea *et alii* 2011b, pl. 7/1), și nu de 1 cm, cum este corect.

²³ Rotea 2001, p. 26, Abb. 15; Rotea 2004, p. 8, fig. 4a. Într-un articol recent, publicat în limba engleză, se dorește, credem, aceeași încadrare tipologică (Rotea *et alii* 2011a, p. 13, pl. VI.7/1), doar că denumirea englezescă este de „oxhide” („spiele de bou”), și nu „oxide”, cum apare publicat și care schimbă total sensul și denumirea lingoului. Pentru varianta în limba română se utilizează denumirea engleză de „turtă de bronz de tip *oxhide*” (Rotea *et alii* 2011b, p. 14); vezi și Hansen 2005, p. 305-306, 308.

²⁴ Harding 2000, p. 218.

Reprezentarea unui lingou de tip *keftiu* pe o placă de centură din bronz din Transilvania la Palatca, abordat în contextul descoperirilor mediteraneene, aparține lui C. Schuster²⁵.

Pe un ton optimist și pe fondul lipsei unei analize și publicării detaliate a marilor depozite de bronzuri, S. Hansen nu exclude ca pe viitor să mai apară fragmente de lingouri de tip *keftiu* în Transilvania²⁶.

Europa Centrală cunoaște însă și alte descoperiri. Interesantă este, în primul rând, apariția a patru fragmente de lingouri de tip *keftiu* într-un depozit datat în sec. XIV a. Chr. de la Oberwilflingen, în sud-vestul Germaniei. Pieșele, cele mai îndepărivate de spațiul de origine, au fost încadrate, prin colțurile păstrate, în tipul 2 Bass²⁷ (fig. 8). Autorii își puneau fireasca întrebare legată de lipsa unor verigi de legătură între aceste descoperiri și cele mai apropiate cunoscute atunci, respectiv cele de pe litoralul Mării Negre, din Bulgaria²⁸.

Nu departe de teritoriul transilvănean, în Ungaria, sunt consemnate mai multe descoperiri interpretate drept *keftiu ingots*. Majoritatea fac parte din depozite de bronzuri și sunt, fără excepție, miniaturale. Însă doar două dintre ele prezintă forma clasică. Un astfel de lingou de tip *keftiu* provine din depozitul de la Birján²⁹ și poate fi încadrat în tipul 1b Bass³⁰ (fig. 5/2). În depozitul de la Lovasberény s-a găsit un alt lingou de același tip Bass 1b. Pieza păstrează pe laturile scurte cioturile de turnare, iar una dintre fețe este lucrată îngrijit, fiind decorată cu o nervură paralelă cu marginile³¹ (fig. 5/4). Alte pieze din Ungaria au forme diferite. Un lingou plat de la Jászdózsa are forma unuia de tip *keftiu*, însă la mijloc laturile lungi prezintă două mici umflături³² (fig. 5/3). Un alt posibil fragment de același tip, perforat, neinterpretat ca atare până în prezent, provine din depozitul Velem I³³ (posibil de tipul Bass 3) (fig. 5/5). În fine, putem consemna aici și o piesă care nu este lingou, dar care a fost comentată în contextul unor *keftiu ingots*. Este vorba despre un cârlig de centură descoperit în depozitul de la Szentgáloskér, care, în opinia A. Mozsolics, are „Form eines Keftiubarren”³⁴ (fig. 5/1). Piesa ridică însă unele probleme de interpretare și încadrare. Vom

²⁵ Schuster 2009.

²⁶ Hansen 2005, p. 308; vezi și Ciugudean 2010, p. 27.

²⁷ Primas, Pernicka 1998, p. 27-29, 32, 39-43, 59, Abb. 2-7; 12; vezi și Harding 2000, p. 218; Hansen 2005, p. 305-306.

²⁸ Primas, Pernicka 1998, p. 41.

²⁹ Mozsolics 1984, p. 34; Mozsolics 1985, p. 98, pl. 62/6.

³⁰ Bass 1967, fig. 55.

³¹ Mozsolics 1984, p. 34; Mozsolics 1985, p. 145, pl. 245/10. Lingoul prezintă asemănări cu o placă având un decor oarecum asemănător din depozitul de la Beremend (Ungaria) (Mozsolics 1985, p. 95-96, pl. 252/6).

³² Mozsolics 1990, p. 9-10, Abb. 1/6.

³³ Hampel 1896, pl. CCXL/2.

³⁴ Mozsolics 1985, p. 195, pl. 114/6.

discuta aici doar aspectul tipologic, întrucât nu poate fi încadrat în seriile cunoscute. Prin laturile scurte convexe ar putea fi cuprins în tipul Bass 1a, însă colțurile reliefate și laturile lungi puternic concave îl apropiie de tipul Bass 2, nefiind exclus ca piesa de la Szentgáloskér să reprezinte, de fapt, un *labrys*.

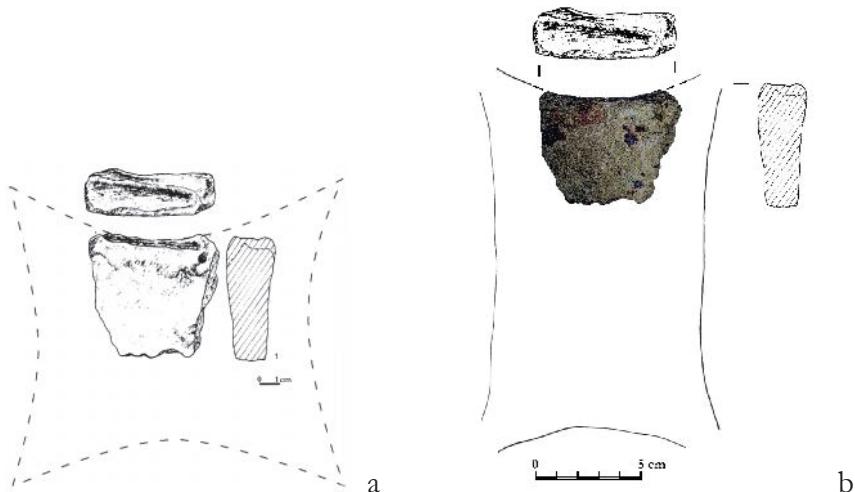

Fig. 4. Lingou de tip *keftiu* descoperit în așezarea din epoca bronzului de la Palatca (România); reconstituiri ale formei (a - apud Rotea et alii 2011; b - propunerea noastră)

Foarte interesantă este, în schimb, descoperirea de la Górkápolnadomb, unde, într-o groapă de cult aparținând culturii câmpurilor de urne, datată între 1032 și 928 a. Chr. (Ha B₂), a fost descoperit un tipar din piatră pentru turnat lingouri miniaturale de tip *keftiu* (fig. 6A). Piese ce puteau fi turnate erau foarte mici, cu două perforații, cântărind în jur de 34,5 g. Ele aparțineau „tipului 3” Buchholz și Bass.

Caracterul ritualic al gropii (fig. 6B) este întărit de practicarea unor sacrificii umane, văzute de autorul cercetării în relație cu nevoia unui succes în producția metalurgică³⁵. Importantă este și analiza petrografică a tiparului, care indică, cel mai probabil, o proveniență locală a materiei prime folosite în realizarea sa³⁶. Descoperirea de la Górti permite lui G. Ilon să discute problematica lingourilor miniaturale de tip *keftiu* din spațiul ungari. Reținem apartenența lor la seriile de depozite B Vb Kurd și B Vc Gyermely³⁷. Piesa

³⁵ Ilon 1992, p. 244, 252-253, 256, fig. 5; 6/2; Ilon 2001, p. 245, Abb. 2; Ilon 2011, p. 121-122, 126, 259, nr. 15, fig. 63. Dimensiunile sale sunt de 5,45 x 4,3 x 3,3 cm.

³⁶ Biró 1995, p. 51, 53, fig. 8-9.

³⁷ Ilon 1992, p. 253.

Reprezentarea unui lingou de tip *keftiu* pe o placă de centură din bronz din Transilvania din depozitul de la Palatabozsok, inclusă în aceeași categorie³⁸, nu credem că are vreo legătură cu subiectul discutat³⁹.

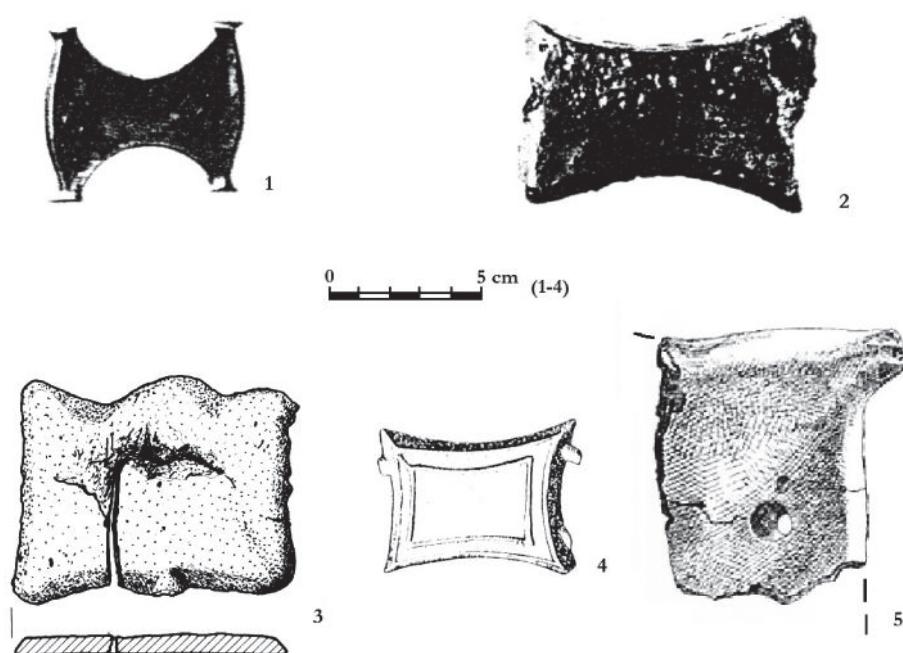

Fig. 5. Cârlig de centură de la Szentgáloskér (1), lingouri miniaturale de tip *keftiu* (1-3) descoperite în Ungaria, la Birján (2), Jászdózsa (3), Lovasberény (4) și un posibil lingou de tip *keftiu* din depozitul de bronzuri Velem I (5) (*apud* Mozsolics 1985 - 1-2, 4; Mozsolics 1990 - 3; Hampel 1896 - 5)

Alte descoperiri provin din Croația, de unde se cunosc două lingouri de tip *keftiu*, și acestea tot miniaturale, cu dimensiuni de 6-7 cm. Unul dintre lingouri a fost descoperit pe coasta dalmată, la Makarska, și aparține „tipului 2a” Bass⁴⁰ (fig. 7/1). Cel de-al doilea provine de la Kloštar Ivanić, dintr-un depozit aparținând perioadei Hallstatt A₂ și aparține „tipului 1b” Buchholz/Bass⁴¹ (fig. 7/2).

³⁸ *Ibidem*, p. 253.

³⁹ Mozsolics 1985, p. 167, pl. 71/1 (autoarea descrie piesa ca fragment din mânerul unei seceri).

⁴⁰ Parović-Pešikan 1985, p. 27, pl. II/5; Forenbaher 1995, p. 272, fig. 2/1.

⁴¹ Parović-Pešikan 1985, p. 27, pl. II/4; Forenbaher 1995, p. 272-273, fig. 2/2.

Trebuie remarcată, desigur, asemănarea acestui lingou cu cel găsit la Lovasberény, în Ungaria (fig. 5/4). Un alt exemplar, descoperit pe insula Pag, este incert din cauza neclarității datelor⁴².

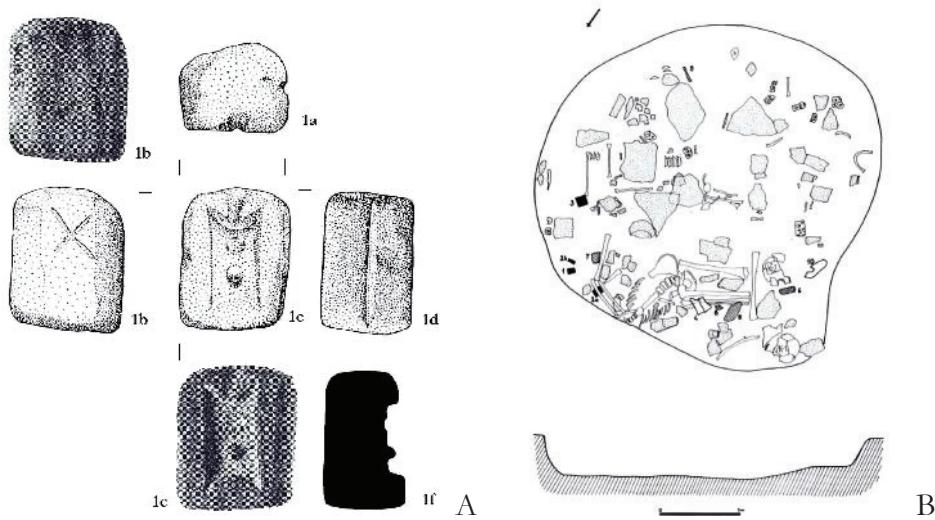

Fig. 6. Górá-Kápolnádomb (Ungaria). Tipar din piatră pentru turnat lingouri miniaturale de tip *keftiu* (A) și groapa de cult în care a fost descoperit (B) (*apud* Ilon 1992; Biró 1995)

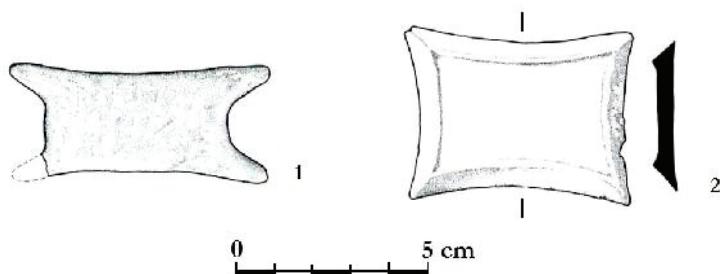

Fig. 7. Lingouri miniaturale de tip *keftiu* descoperite în Croația, la Makarska (1) și Kloštar Ivanić (2) (*apud* Forenbaher 1995)

⁴² Parović-Pešikan 1985, p. 27, harta 2, nr. 2.

Reprezentarea unui lingou de tip *keftiu* pe o placă de centură din bronz din Transilvania

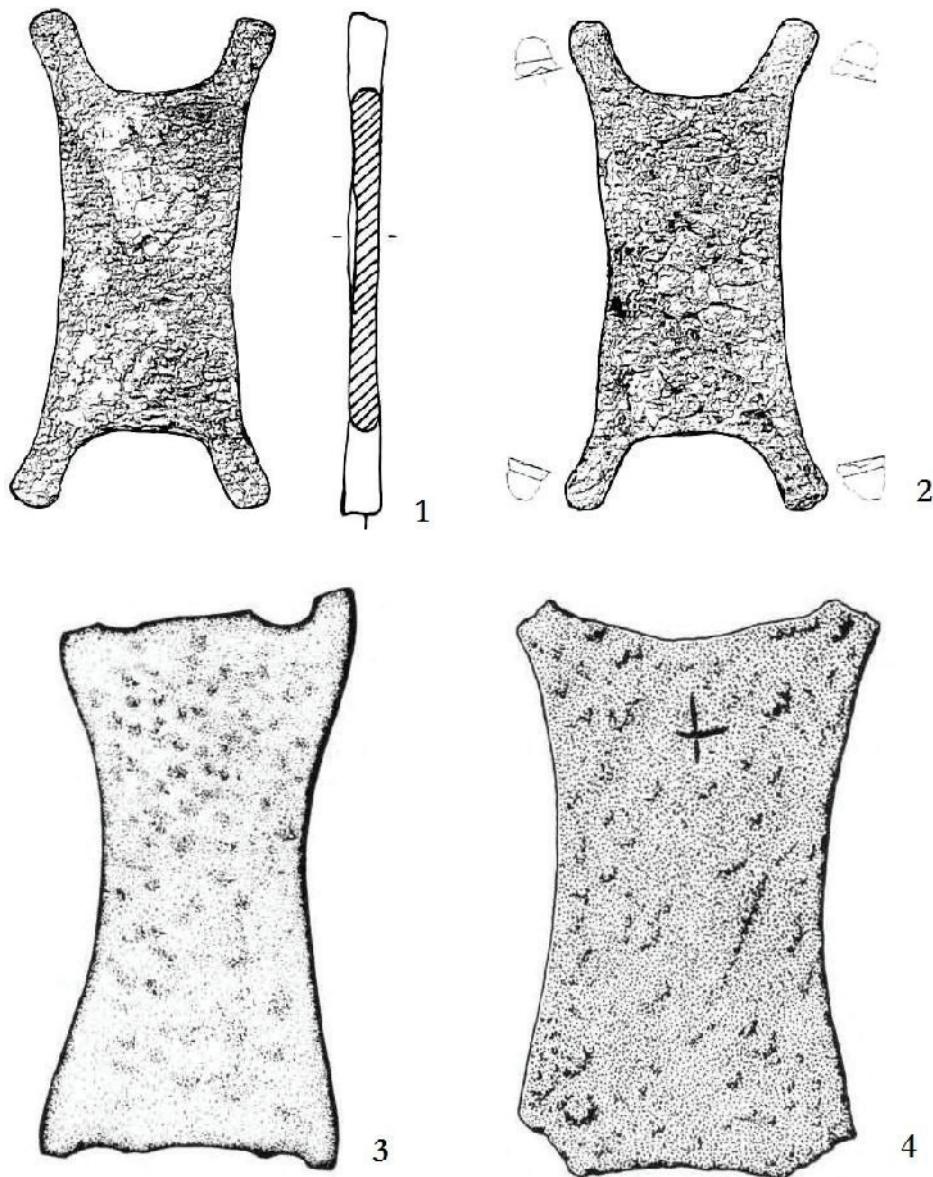

Fig. 8. Lingouri de tip *keftiu* descoperite în Bulgaria: Černozem (1-2), Capul Caliacra (3) și Čherkovo (4) (*apud* Schuster 2009 - 1-2; Hiller 1991 - 3-4)

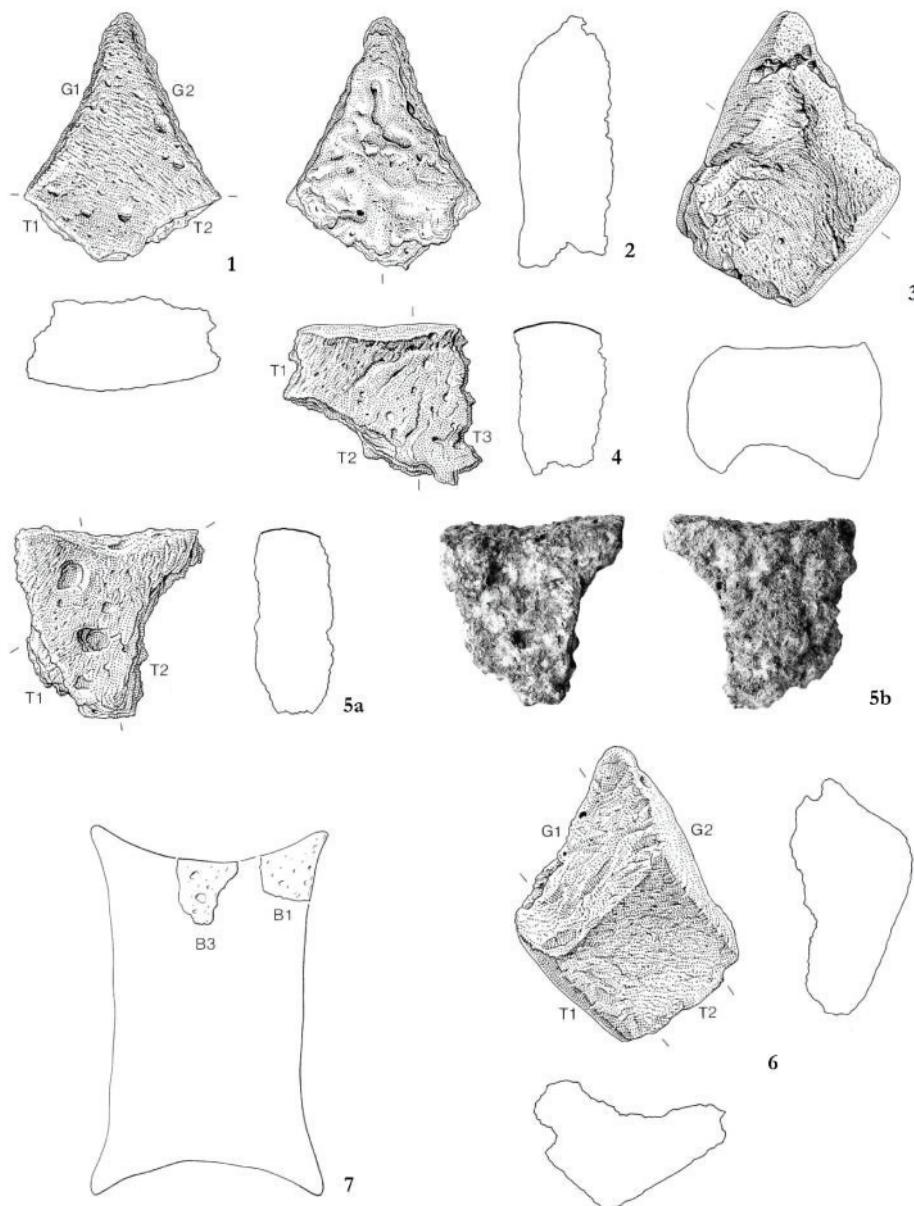

Fig. 9. Fragmente de lingouri de tip *keftiu* din depozitul de la Oberwilflingen (Germania) (*apud* Primas, Pernicka 1998)

Reprezentarea unui lingou de tip *keftiu* pe o placă de centură din bronz din Transilvania

Fragmente de *keftiu ingots* sunt semnalate și în Slovenia, în cadrul depozitului de la Hočko Pohorje, atribuirea fiind realizată “because of their formal and chemical characteristics”⁴³. Această încadrare a fost acceptată și de către B. Teržan, care extinde aria de răspândire asupra lingourile de tip *keftiu* și la Slovenia, comparându-le cu cele din sudul Germaniei⁴⁴. În opinia noastră, din ilustrația publicată, fragmentele invocate nu au nimic în comun cu cele egeeene, aparținând tipului plan-convex⁴⁵.

Din Bulgaria se cunosc mai multe exemplare, unele chiar cu semne tipic cretane, găsite în siturile de la Černozem (fig. 8/1-2), Capul Caliacra⁴⁶ (fig. 8/3), Cherkovo (fig. 8/4), Yabalkovo, Kameno/Pobit-kamak și Kirilovo-Bjalata, piesele jalonând traseul unor schimburi desfășurate pe cale maritimă și apoi terestră. Asocierea lingourilor de la Capul Caliacra și Cherkovo cu ancore de piatră⁴⁷ indică existența unor porturi pe coasta bulgară în epoca bronzului.

Mai multe lingouri întregi sau fragmentare de tip *keftiu* se cunosc și în Grecia insulară și continentală. Unele provin din Aegina, Agia Irini, Agia Triada (fig. 16/1), Emporio, Teba, Tiryns și, posibil, Atena. De la Micene se cunoaște singurul exemplar întreg (fig. 16/4), alături de fragmente găsite în două depozite de bronzuri⁴⁸.

Relația între *keftiu ingots* din interiorul continentului european și cele din zona Mării Mediterane

După cum s-a putut observa din prezentarea lingourilor descoperite în teritoriul Germaniei, Ungariei, României, Croației și Bulgariei, majoritatea lor sunt exemplare miniaturale. Excepție fac bucățile de lingouri din depozitul de la Oberwilflingen și o parte a celor din Bulgaria, unde întâlnim nu doar lingouri de mari dimensiuni, ci și piese miniaturale⁴⁹.

⁴³ Čerče, Šinkovec 1995, p. 195, pl. 42 (foto); 86/206 (desen).

⁴⁴ Teržan 1999, p. 121; vezi pe aceeași temă și Schuster, Morintz 2006, p. 93; Schuster 2009, p. 194. În schimb, este plauzibilă atribuirea unui fragment de bronz din același depozit (Čerče, Šinkovec 1995, p. 223, pl. 136/10) unui vas cu decor ajurat de tip cipriot (Teržan 1999, p. 121), care ar susține legături comerciale și culturale ale Sloveniei de azi cu zona egeeancă.

⁴⁵ De altfel, cei care publică fragmentul de lingou îl descriu „a fragment of a plano-convex ingot” (Čerče, Šinkovec 1995, p. 195).

⁴⁶ Lazarov 1984, p. 67; Porogeanov 1984, p. 70-71; Oppermann 1988, p. 58 (și desen); Hiller 1991, p. 209-210; Schuster 2005, p. 192; Kaiser 2013, p. 29, tabel 11. Lingoul de la Capul Caliacra cântărea 1,455 kg și conținea doar 43% cupru, restul fiind alte metale: 32% aur, 18% argint, precum și nichel (Porogeanov 1984, p. 70-71).

⁴⁷ Kaiser 2013, p. 25-29, tabel 11.

⁴⁸ Harding 1984, p. 49, fig. 8-9; Kaiser 2013, p. 25, tabel 7.

⁴⁹ Vezi Kaiser 2013, p. 25, tabel 7.

Fig. 10. Lingouri miniaturale de tip *keftiu* din Cipru (Enkomi) (*apud* Kaiser 2013)

Analogiile ne trimit către exemplarele miniaturale mult mai cunoscute din Cipru (fig. 10), ale căror analize recent publicate au dovedit confecționarea lor din cupru, în procent de 99%⁵⁰. Lingouri miniaturale provin și de pe epava de la Ulu Burun și au forme diferite: de tip *keftiu*, plan-convexe și în formă de trifoi cu patru foi⁵¹ (fig. 12).

Care sunt, de fapt, modelele copiate și cum au ajuns acestea să fie cunoscute în centrul Europei?

Comerțul cu cupru și staniu se înscrie pe coordonatele unor relații economice extrem de dinamice între diferențele societăți de la sfârșitul epocii bronzului, fie că vorbim aici de cele est-mediteraneene⁵², din zona Golfului Persic⁵³ sau din zona continentală a Europei⁵⁴.

Expresia cea mai clară a acestui comerț o oferă lingourile de tip *keftiu* (*oxhide ingot*), întâlnite de la loturi întregi destinate comerțului elitelor (posibil regal), precum cel de pe epava de la Ulu Burun⁵⁵ (fig. 11), apoi cele de pe epava Cape Gelidonya⁵⁶, până la micile fragmente izolate descoperite în așezări îndepărтate din Mediterana, discutate de noi mai sus. Lingourile de tip *keftiu*, în forma pieii desfăcute de bou (*oxhide ingot*)⁵⁷, găsite pe epava de la Ulu Burun, au dimensiunile de cca. 70-80 cm lungime, 0,40 m lățime și 6 cm grosime, iar greutatea cuprinsă între 26 și până în 30 kg⁵⁸.

⁵⁰ Giiumlia-Mair *et alii* 2011, p. 11-18, fig. 2.2 (cu rezultatele analizelor metalografice).

⁵¹ Jones 2007, p. 93, fig. 9A; Pulak 2008, p. 292, fig. 185c-e.

⁵² Kaiser 2013, p. 1.

⁵³ Weeks 2003, *passim*.

⁵⁴ Vezi sinteza lui Muhly 1985, p. 276-291.

⁵⁵ Pulak 2008.

⁵⁶ Bass 1967.

⁵⁷ Forma aceasta se pare că nu este una pur întâmplătoare, colțurile ridicate ale plăcii masive fiind puse pe seama ușurării transportului lor în spatele animalelor, pe traseul anevoios al caravanelor sau pentru transportul în mâini, unele cântărand aproape 30 kg (vezi Kaiser 2013, p. 13).

⁵⁸ Pulak 1988, p. 6.

Reprezentarea unui lingou de tip keftiu pe o placă de centură din bronz din Transilvania

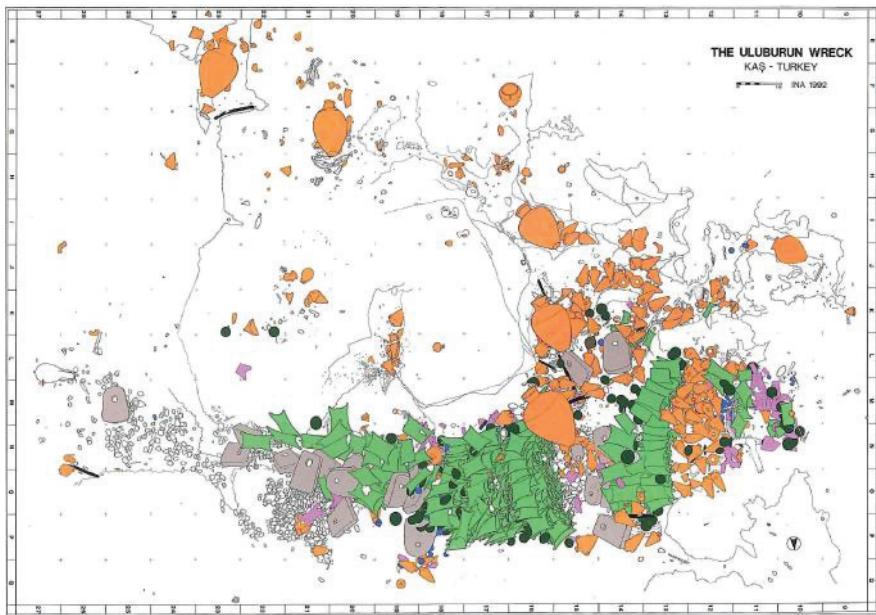

Fig. 11. Epava din epoca bronzului de la Ulu Burun (Turcia) (cu culoare verde, lingouri de tip *keftiu*) (apud Pulak 2008)

Fig. 12. Tipurile de lingouri din cupru descoperite pe epava din epoca bronzului de la Ulu Burun (Turcia): 1-3, 5 - *keftiu ingots*, 4 - *bun ingot* (5 - miniatural) (apud Pulak 2008)

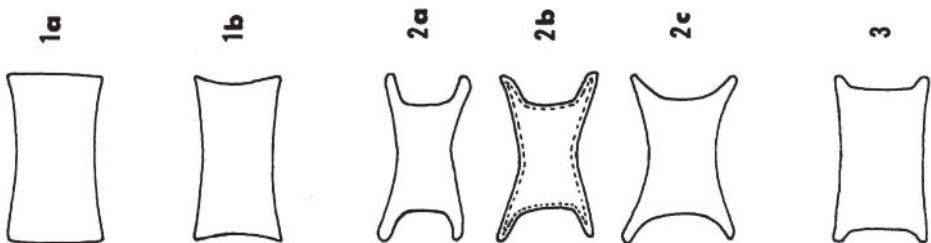

Fig. 13. Clasificarea lingourilor de tip *keftiu* (*apud* Bass 1967)

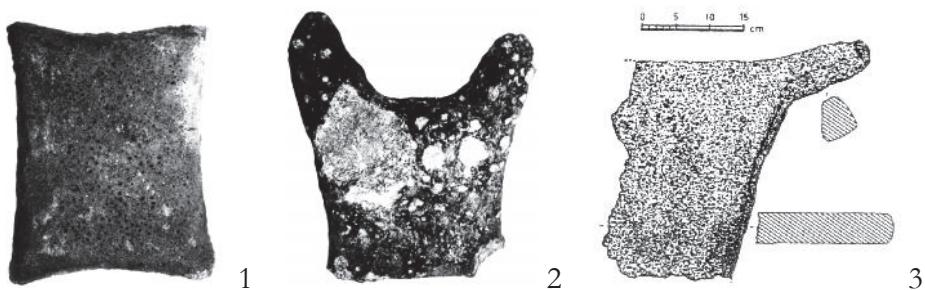

Fig. 14. Lingou de tip *keftiu* din tipul 1b, de cupru (1), fragment dintr-un lingou de tip *keftiu* din staniu, ambele de pe epava de la Ulu Burun (2) și fragment de lingou de tip *keftiu* depozitul de bronzuri de la Tekirdağ (Turcia) (*apud* Pulak 1988 - 1-2; Hansen 2005 - 3)

Buchholz a clasificat pentru prima oară lingourile de tip *keftiu*, stabilind trei tipuri principale (numerotate cu 1-3)⁵⁹. Ulterior, descoperirile de pe epava de la Cape Gelidonya i-au permis lui G. Bass o revizuire a clasificării lui Buchholz, concluzionând că cele trei tipuri au o evoluție în comun, neputând fi departajate deocamdată prin nimic cert (fig. 13). Poate lingourile din tipul 1 sunt ceva mai vechi, dar aceasta este doar o supozitie. Pe epava din epoca bronzului de la Ulu Burun, în cala căreia se transportau circa 10 tone de cupru⁶⁰, se aflau două tipuri principale de lingouri: de tip *keftiu* și plan-convexe. Net majoritate erau cele de tip *keftiu*, în rândul cărora

⁵⁹ Buchholz 1959, p. 7. *Tipul 1* are aspectul unui dreptunghi, cu colțurile arcuite; *tipul 2*, cel mai întâlnit, de forma unei piei de bou întinse, are aspectul unei plăci care se îngustează la mijloc și se termină la colțuri cu „mânere”, bine pronunțate; *tipul 3* are o formă rectangulară, cu colțurile marcate prin „mânere” mai mici. O critică adusă terminologiei folosite de Buchholz și pleoarea pentru încetătenirea denumirii de *oxhide ingot*, a se vedea la Bass 1967, p. 69.

⁶⁰ Pulak 2008, p. 291.

Reprezentarea unui lingou de tip *keftiu* pe o placă de centură din bronz din Transilvania

predominau lingourile din tipurile 2 și 3, cu colțurile proeminente, având una dintre suprafete zgrunțuroasă, iar cealaltă mai fină; pe unele dintre ele s-au incizat diferite semne⁶¹. Epava de la Ulu Burun, datată în jur de 1320 ± 15 a. Chr., este o doavadă în plus pentru sincronismul tipurilor 1-3⁶². Datarea lingourilor de tip *keftiu* descoperite în contexte arheologice este cuprinsă între secolele XVI și XII a. Chr.⁶³. Această concluzie este susținută și de iconografia vremii, în care apar toate cele trei tipuri de lingouri în intervalul cuprins între mijlocul sec. XV a. Chr. și până în jurul anului 1200 a. Chr.⁶⁴.

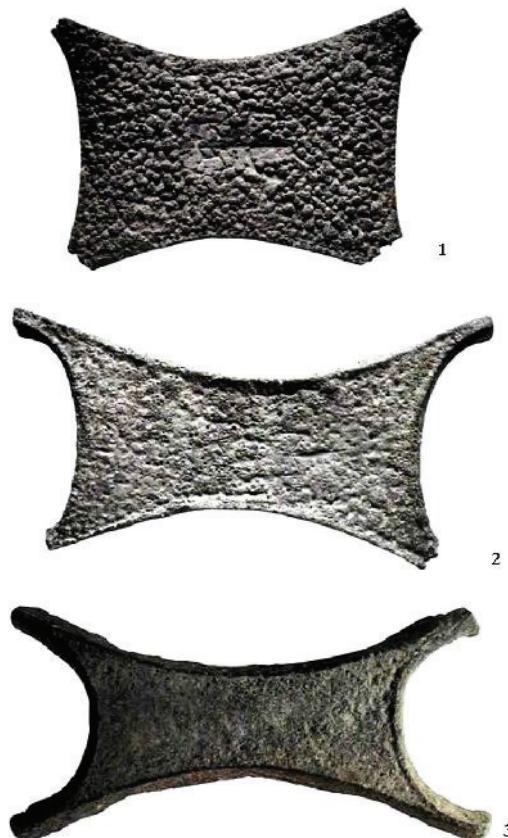

Fig. 15. Lingouri de tip *keftiu* găsite în insula Sardinia, la Serra Ilixi (Italia)
(apud Choltco 2009)

⁶¹ *Ibidem*, p. 6; Kaiser 2013, p. 15.

⁶² Pulak 1988, p. 7; Kaiser 2013, p. 13-14.

⁶³ Hansen 2005, p. 305.

⁶⁴ Bass 1967, p. 52-53, 57-69, fig. 55-61.

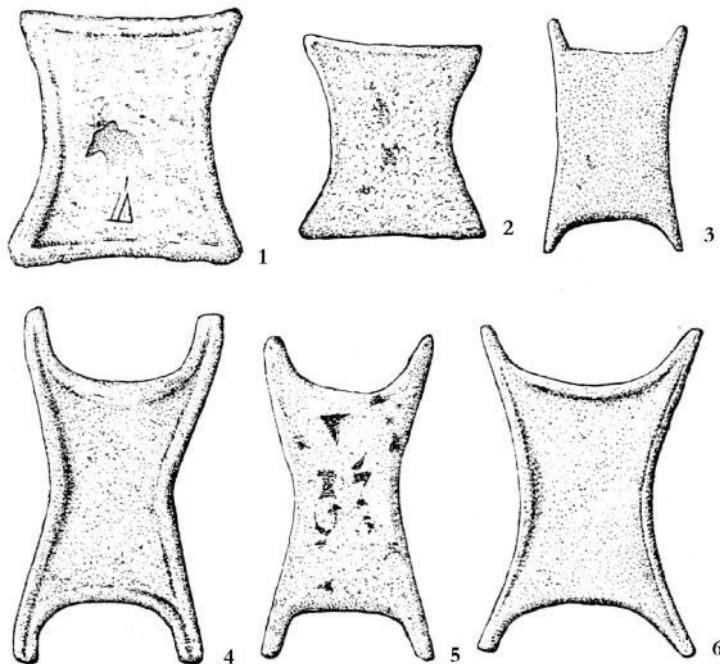

Fig. 16. Lingouri de tip *keftiu* descoperite în Ayia Triada (1), Antalya (2), Enkomí (3), Mycenae (4), Cape Gelidonya (5-6) (*apud* Harding 1984)

Trei sunt tipurile de lingouri care au circulat în comerțul cu metale destinate alierii (cupru, staniu) în epoca bronzului: lingourile-bară, lingourile plan-convexe („*bun*” ingots) și *keftiu* ingots. Toate cele trei tipuri se regăsesc, de pildă, în încărcătura epavei de la Cape Gelidonya⁶⁵. Analizele metalografice au demonstrat că lingourile de la Ulu Burun și cele de la Cape Gelidonya sunt din cupru aproape pur⁶⁶. Analizele recente pe izotopii de plumb din majoritatea lingourilor de tip *keftiu* din Cipru și de pe epava de la Ulu Burun au demonstrat faptul că sursa minereului se află în Cipru, în zăcământul Apliki. Diferențele sunt marcate doar de compoziția lor, modificată în timp, pe parcursul secolelor XVI-XIII a. Chr.⁶⁷.

O dispută încă neîncheiată vizează sursa cuprului din lingourile aflate în Sardinia (fig. 15), încrucișat laboratoare independente au observat atât zăcământul cipriot, dar și izotopi specifici zăcămintelor din Sardinia⁶⁸; în acest ultim caz nu este exclusă o retopire a metalului din lingoul original

⁶⁵ *Ibidem*, p. 52.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 62; Pulak 1988, p. 8.

⁶⁷ Jansen *et alii* 2012, p. 118-121.

⁶⁸ Gale 2011, p. 215, 219.

Reprezentarea unui lingou de tip *keftiu* pe o placă de centură din bronz din Transilvania

cipriot și combinarea cu metal local din Sardinia. Mergând pe firul acestei ultime idei, o producție locală, alta decât cea de unde au fost importate (Cipru) a fost bănuită de către Lo Schiavo pentru un lingou găsit în apele din sudul Franței, despre care afirmă că ar fi fost produs în Sardinia⁶⁹. Analizele metalografice pe bronzurile din Nuragicul Sardinian atestă și ele un fapt interesant: pentru uzul comunităților se folosea cupru local, pe când mariile lingouri de cupru din mine cipriote erau tezaurizate, fiind considerate prea valoroase⁷⁰.

Materia primă din care sunt confectionate lingourile este și ea diferită pentru cele din interiorul continentului, față de cele insulare. Fragmentul de lingou de la Palatca, lucrat din „metal alb”, are doar 92,99% cupru și un procent mare de arsen, de 3,39%, adăugat se pare intenționat, rezultând un aliaj folosit în zona de nord-est a Italiei și în Slovenia pentru realizarea unor podoabe feminine⁷¹. Aceasta în condițiile în care lingourile de tip *keftiu* din Bazinul Mediteranean au o puritate ridicată a cuprului, de 98-99%, întâlnită, în schimb, în cazul lingourilor de la Oberwilflingen, din Germania⁷².

Iată că lingoul de la Palatca provoacă o discuție nebănuită. El ar putea susține existența unui comerț lărgit cu „white metal”, care include, astfel, și Transilvania⁷³. Dacă forma sa este de tip *keftiu*, compoziția aliajului este specifică unor teritorii străine celor egeeene și le-am menționat (nord-estul Italiei și Slovenia). Această constatare poate sugera o pătrundere a lingourilor de tip *keftiu* în Europa Centrală prin comerțul de pe coastele răsăritene ale Mării Adriatice, traseu jalonat de lingourile întâlnite în Croația, Ungaria, Transilvania și Germania. În această situație, varianta provenienței lor din comerțul de pe coasta de vest a Mării Negre, credem noi, este mai puțin credibilă și ar trebui trecută pe plan secund. Așa se pot explica și diferențele notabile între exemplarele din Bulgaria și cele (în special miniaturale) din zonele amintite, central-europene. Iar cât privește ruta pe care au ajuns *keftiu ingots* în teritoriul bulgar, recent unii specialiști iau în discuție doar în plan secundar varianta est-mediteraneană, punând pe primul loc o origine din Caucaz sau din interiorul continentului european⁷⁴.

Pe aceeași linie se situează și S. Forenbaher, pentru care faptul că prototipurile pentru ambele lingouri create sunt egeeene nu este unul suficient și se arată extrem de rezervat în a vedea în aceste piese dovezi ale unor legături cu lumea sudică „miceniană”. Acesta motivează, pe de o parte, cu distanță mare ce le separă de alte piese similare, aflate în sudul

⁶⁹ Lo Schiavo 2012, p. 32.

⁷⁰ Choltco 2009, p. 36.

⁷¹ Giumlia-Mair 2011, p. 39-45.

⁷² Primas, Pernicka 1998, p. 59.

⁷³ Giumlia-Mair 2011, p. 45.

⁷⁴ Schuster, Morintz 2006, p. 93-94.

continentului european, iar pe de altă parte, cu necesitatea apariției și a altor descoperiri reprezentative în spațiul croat⁷⁵.

Compoziția depozitului de la Tekirdağ (Tracia turcească), în care găsim piese provenind de la Dunărea de Jos, din Tracia, Egeea sau spațiul hitit, între care și un fragment dintr-un lingou de tip *keftiu*, ilustrează foarte sugestiv schimburile la mare distanță între diverse centre metalurgice⁷⁶. Acest depozit este văzut de către S. Hansen ca o puncte de legătură între descoperirile mediteraneene (exprimate îndeosebi prin încărcătura de pe epavele de la Ulu Burun și Cape Gelidonya) și circulația maritimă de pe coasta vestică a Mării Negre, în cursul epocii bronzului⁷⁷, putând marca un punct dintr-o zonă de tranziție sau de pe linia graniței comerciale și culturale dintre Anatolia și Balcani⁷⁸. Dar diferențele față de acumulările de bronzuri central-europene sunt notabile.

Participarea unor comercianți din teritoriile aparținând unor popoare diferite la acest comerț „internațional” este bine ilustrată prin inventarul recuperat de pe epava de la Ulu Burun. Pornind de la sceptrul găsit pe epavă, specific teritoriilor vestice ale Mării Negre, se bănuiește existența cel puțin a unui individ în cadrul echipajului, ce provine din teritoriul României sau al Bulgariei de azi⁷⁹.

Oricum, problema datării unor artefacte și, prin urmare, a relațiilor zonei de est a Balcanilor cu lumea egeeana rămâne în continuare controversată. Natura contactelor între Tracia și Egeea, invocate prin prisma unor artefacte, din care fac parte și lingourile de tip *keftiu*, rămâne să fie lămurită pe viitor. Nu este exclusă o altă utilitate a acestor artefacte („minoice” sau „miceniene”), în afara spațiului din care ele provin⁸⁰.

În perioada folosirii acestor lingouri comerțul maritim al zonei insulare grecești era controlat de către micenieni⁸¹. Cuprul și aurul carpatic ar fi fost, după J. Bouzek, esențiale pentru Europa Centrală și Nordică, dar și pentru lumea miceniană⁸². Se bănuiește că cel puțin până spre 1400 a. Chr., la căderea Knosossului, comerțul cu lingouri de tip *keftiu* a fost în

⁷⁵ Exceptând descoperirea a două fragmente dintr-un vas pictat cu benzi roșii paralele, în situl de la Debelo Brdo (Forenbaher 1995, p. 273, fig. 3-4). La acestea se adaugă descoperirile din centrul Balcanilor, cu ceramică în stil micenian (Parović-Pešikan 1985, p. 48; Parović-Pešikan 1994-1995, p. 24-26; Bolohan 2005, p. 167-168, pl. XLI).

⁷⁶ Hansen 2005, p. 304, fig. 1.

⁷⁷ Ibidem, p. 304-305.

⁷⁸ Athanassov et alii 2009, p. 25-26.

⁷⁹ Pulak 2000, p. 264; Pulak 2001, p. 14, 47-49; Gestoso Singer 2007, p. 30. Pentru semnificația răspândirii acestor piese din sec. XIV-XIII a. Chr., vezi și Hansen 2005, p. 37, fig. 2.

⁸⁰ O astfel de ipoteză, la Krauß 2014, p. 121-122.

⁸¹ Bass 1967, p. 75.

⁸² Bouzek 1985, p. 19, 21.

Reprezentarea unui lingou de tip *keftiu* pe o placă de centură din bronz din Transilvania

mâinile micenienilor și al sirienilor, pentru ca apoi să fie doar apanajul celor din urmă, aşa cum pare a sugera, cel puțin sursele iconografice egiptene⁸³. Rolul jucat de comercianții micenieni în schimburile cu produse din Mediterana este astăzi văzut ca unul tot mai scăzut; de pildă, în Sardinia, considerată un „fief comercial” al micenienilor, este pusă tot mai mult la îndoială prezența cu adevărat a unei flote comerciale a vechilor greci⁸⁴.

După unele opinii, largă răspândire a lingourilor de tip *keftiu*, din Corsica⁸⁵ și Sardinia⁸⁶ în Mesopotamia și din Egipt până la Marea Neagră ar sugera existența unei autorități centrale care își exercita controlul asupra producției și comerțului cu astfel de produse⁸⁷, contribuind la stimularea stratificării sociale și apariția unor elite în societățile preistorice, cum ar fi cea Nuragic sardiniană⁸⁸. Existența în Europa Centrală a unor morminte în inventarul căror au fost găsite lingouri întregi sau fragmentare (dar nu de tip *keftiu*) pare să susțină ipoteza apartenenței lor la un grup de elite, dacă privim lucrurile comparativ cu cele din Egipt⁸⁹.

Lingourile de tip *keftiu* în iconografia Bazinului Mediteranean

Lingourile de tip *keftiu* se reflectă foarte bine și în arta mediteraneană, mai cu seamă în cea egipteană⁹⁰, unde, paradoxal, nu se cunoaște decât un singur lingou din descoperiri arheologice (!)⁹¹. Din imaginile păstrate putem observa că una dintre temele care se repetă este cea în care lingourile de tip *keftiu* sunt purtate pe umăr de către personaje masculine, adesea într-un șir care sugerează transportul unor daruri sau schimburi (fig. 17; 18/1-4). Unele imagini pot fi asociate textelor hieroglife, cum este cazul uneia în care faraonul Amenophis al II-lea (cca. 1447-1420 a. Chr.) apare reprezentat pe templul de la Karnak. Alături de scena care îl redă pe faraon trăgând o săgeată asupra unui lingou din cupru, în care deja sunt înfipite alte șase săgeți, se găsește inscripția: „Dacă el trage [cu arcul] asupra unui lingou de aramă îl despici că pe un papirus”, înălțând orice dubiu asupra mesajului transmis de artistul egiptean (fig. 19). În Egipt după 1200 a. Chr. dispar astfel de reprezentări.

⁸³ Bass 1967, p. 77.

⁸⁴ Choltco 2009, p. 35.

⁸⁵ Zucca 2012, p. 211.

⁸⁶ Lo Schiavo 2012, p. 16, 18-19, fig. 1 (cu peste 30 de puncte cu descoperiri).

⁸⁷ Pulak 1988, p. 8; Kaiser 2013, p. 16-29, harta 1.

⁸⁸ Choltco 2009, p. iii.

⁸⁹ Hansen 2005, p. 308.

⁹⁰ Un foarte util corpus al lor îl datorăm lui G. Bass (Bass 1967, p. 62-69, fig. 62-88). Pentru alte reprezentări, vezi Knapp 1988, p. 145-146.

⁹¹ Este vorba despre un fragment, și el pierdut, descoperit într-un atelier de metalurgie la Quantir. Lipsa lingourilor este pusă pe seama existenței unui sistem riguros de folosire a metalului (Hansen 2005, p. 305).

Una dintre cele mai târzii reprezentări, datată cândva în secolul al XII-lea sau chiar al XI-lea a. Chr., provine din Cipru. Acolo a fost descoperit un stativ din bronz ajurat care, pe una dintre laturi, poartă imaginea unui personaj masculin ce aduce ca ofrandă un lingou de tip *keftiu* (tipul 2c după Bass). Piesa a suscitat discuții asupra provenienței sale și a manierei artistice în care este lucrată, unii considerând-o un produs asiatic (cu prototip hitit, nord-sirian) sau micenian (cu influențe babiloniene și egiptene)⁹².

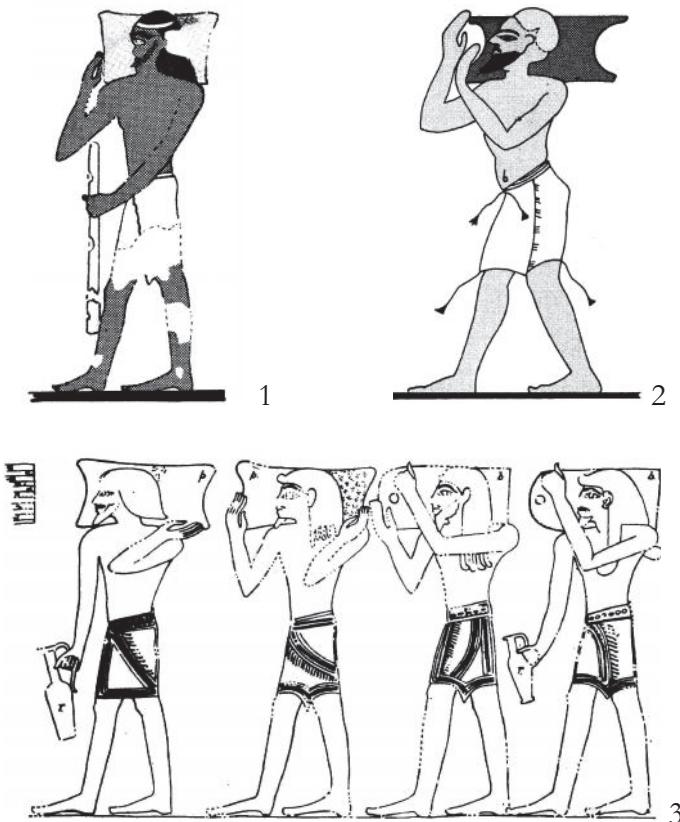

Fig. 17. Personaje masculine siriene purtând pe umeri lingouri de tip *keftiu* aduse ca daruri regilor egipteni: 1 - mormântul 199 de la Teba (1490-1436 a. Chr.); 2 – mormântul lui Huy de la Teba (din timpul lui Ramses al III-lea, 1192-1160 a. Chr.); 3 – mormântul lui Amenhotep de la Teba (*apud* Bass 1967)

⁹² Bass 1967, p. 68-69, fig. 88; Hansen 2005, p. 305.

Reprezentarea unui lingou de tip keftiu pe o placă de centură din bronz din Transilvania

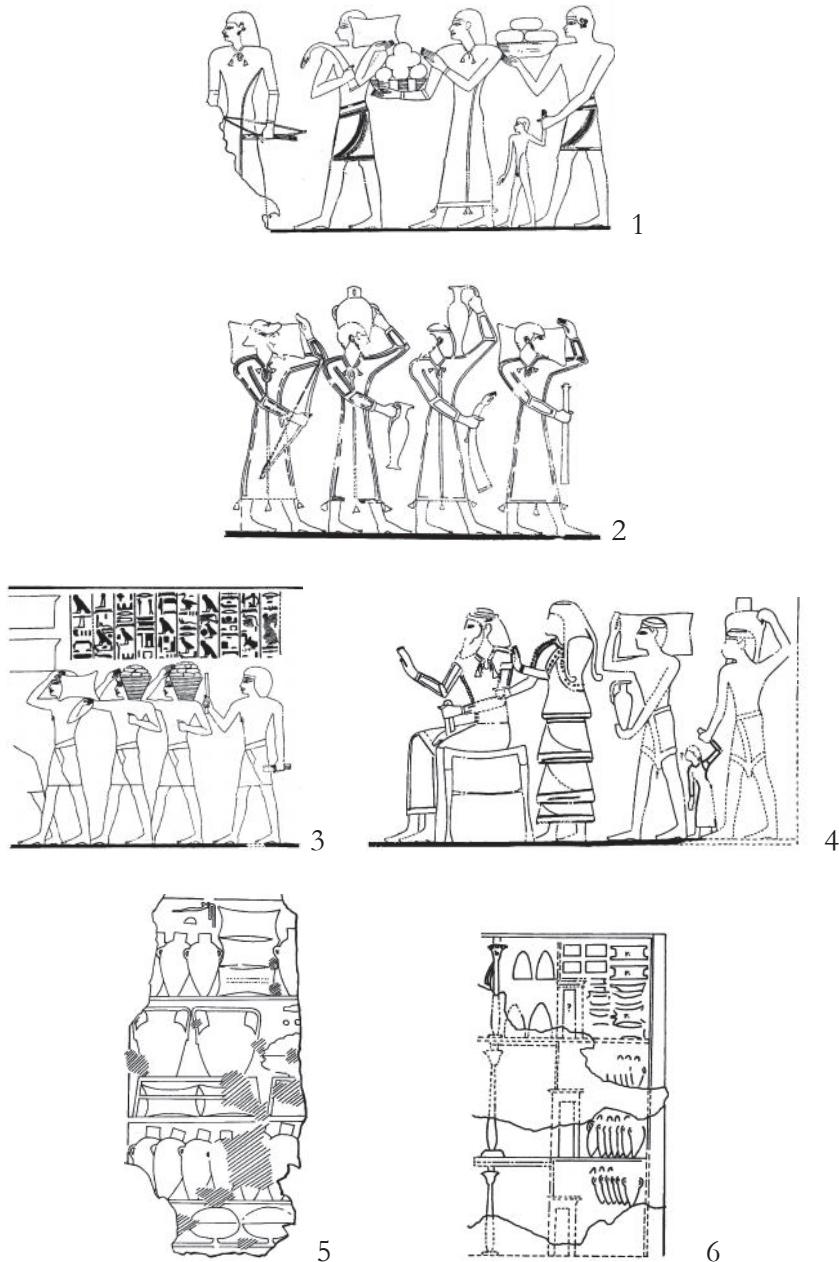

Fig. 18. Reprezentări de lingouri de tip *keftiu* din arta egipteană: mormântul lui Useramon de la Theba (sec. XV a. Chr.) (1); mormântul lui Rekh-mi-rē de la Theba (sec. XV a. Chr.) (2-3); mormântul lui Nebamun de la Theba (sec. XV a. Chr.) (4); mormântul lui Puyemre de la Theba (sec. XV a. Chr.) (5); mormântul lui Huya (sec. XIV a. Chr.) (6) (*apud* Bass 1967)

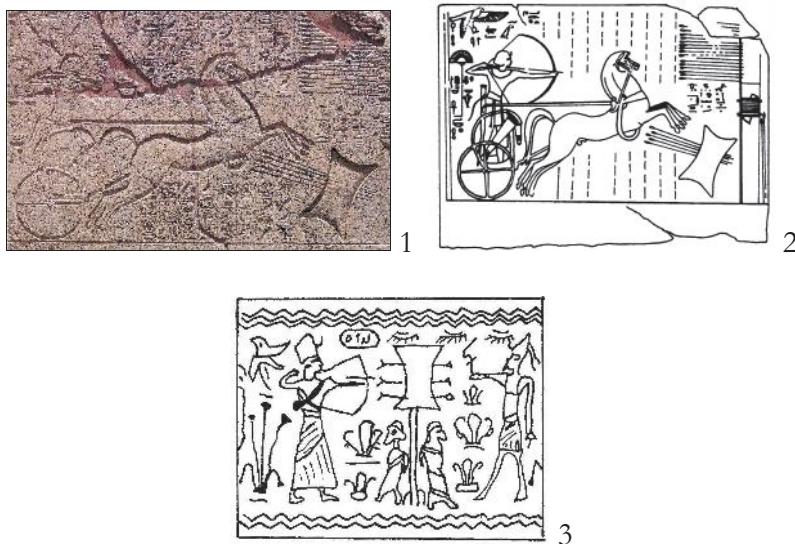

Fig. 19. Relieful faraonului Amenophis al II-lea de la Karnak (1-2) și desen pe un sigiliu-cilindru din Beth Shan (Palestina) (*apud* Bass 1967 - 2; Mussel 1983 - 3)

Fig. 20. Suport de vas din bronz cu reprezentarea unui personaj asirian (?) ce ține în brațe, ca ofrandă, un lingou de tip *keftiu* (sec. XII a. Chr.?) (*apud* Bass 1967 - a)

Din Cipru ne parvin mai multe sigili-cilindri, dateate în sec. XVI-XV a. Chr., a căror valoare artistică și documentară scade din cauza schematizării reprezentărilor. Cu toate acestea, pe unele dintre ele ar putea fi redată, de asemenea, imaginile unor lingouri-*keftiu*⁹³. De remarcat asocierea semnului pentru lingouri cu cercurile concentrice (fig. 21/1-2), întâlnită și în cazul imaginii de pe placa de centură din depozitul Gușterița II. Este foarte

⁹³ Bass 1967, p. 68, 74, fig. 86.

Reprezentarea unui lingou de tip keftiu pe o placă de centură din bronz din Transilvania

posibil ca în cazul plăcii de centură transilvănenă (posibil și în cazul celor egeene) să vedem în simbolul circular de lângă reprezentarea lingoului de tip *keftiu* imaginea unui lingou plan-convex („bun” ingot)⁹⁴.

Lingourile apar figurate și pe tăblițele de lut cu scriere în Linear B de la Cnossos (fig. 22). De asemenea, pe unele mărgele de chihlimbar descoperite la Micene și Wessex au fost realizate motive care par a sugera mai multe *keftiu ingots*, lipite între ele⁹⁵.

Fig. 21. Sigiliu-cilindru din Cipru (1-2) și Palestina (3)
(apud Bass 1967 – 1-2)

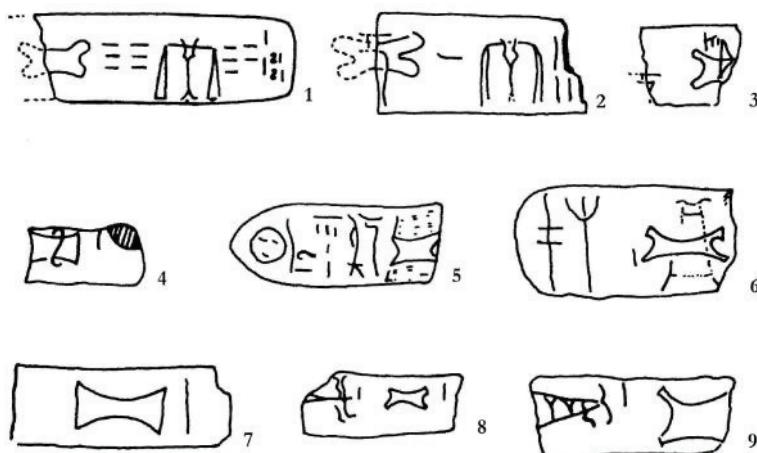

Fig. 22. Tăblițe de lut de la Cnossos, cu scriere în Linear B (apud Bass 1967)

⁹⁴ Așadar sirul imaginilor păstrate pe placă de centură de la Gușterița ar fi următorul: un scut de tip beotian, două lingouri de metal, unul plan-convex, altul de tip *keftiu* (fig. 23), o roată de car cu șase spîte și trei roți solare cu patru spîte.

⁹⁵ Bouzek 1985, p. 55, fig. 22/1-3, 13-14.

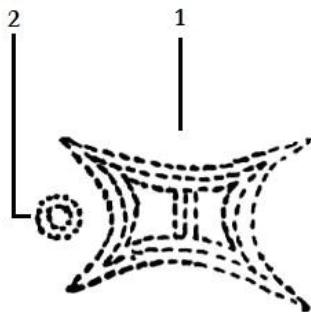

Fig. 23. Reprezentări de lingouri pe placa de centură din depozitul Gușterița II:
lingou de tip *keftiu* (1); lingou plan-convex (2)

Valoarea simbolică

Pe lângă valoarea lor comercială, lingourile de tip *keftiu* au și o încărcătură simbolică remarcabilă, care a condus, cu siguranță, la răspândirea motivului pe spații largi. În general, lingourile miniaturale de tip *keftiu* sunt văzute ca accesorii sacre⁹⁶. Deși caracterul cultic al pieselor propus de către A. B. Knapp a fost contestat, în cele din urmă ipoteza sa nu a fost exclusă⁹⁷.

În cazul Egiptului antic cunoaștem și valoarea simbolică a lingourilor de cupru. Sugestivă în acest sens este o inscripție din templul de la Karnak (sec. XV a. Chr.), aflată deasupra figurii faraonului („Dacă el trage [cu arcul] asupra unui lingou de aramă îl despică ca pe un papirus”) (fig. 19/1-2). Tema aceasta iconografică o întâlnim și pe un sigiliu-cilindru descoperit în Palestina, la Beth Shan, într-un templu al lui Ramses al III-lea⁹⁸ (fig. 19/3). Cele mai multe imagini păstrate în Egiptul antic ne prezintă lingourile de tip *keftiu* ca ofrande (fig. 17; 18/1-4). Aceeași valoare simbolică o aflăm și în Cipru, unde întâlnim scene în care acest tip de piese sunt aduse ca ofrande⁹⁹ (fig. 20).

Latura cultică a lingourilor de tip *keftiu* este bine sugerată de piesele din Sardinia, unde din 31 de descoperiri cunoscute în anul 2009, 13 aparțineau unor contexte rituale. Totuși, a fost remarcat faptul că, spre deosebire de Cipru, unde sunt parte a unei iconografii bogate, în insula Sardinia lipsesc astfel de reprezentări, deși valoarea lor simbolică apare evidentă¹⁰⁰.

⁹⁶ Knapp 1988, p. 145.

⁹⁷ Giiumlia-Mair et alii 2011, p. 15.

⁹⁸ Mussell 1983, p. 46, 67-68, 103, pl. 12 (Vga, Beth-Shan 1).

⁹⁹ Bass 1967, p. 65, fig. 73; Hansen 2005, p. 305.

¹⁰⁰ Lo Schiavo 2012, p. 21-24, 33.

Cu siguranță, lingourile miniaturale se leagă și ele de anumite expresii religioase, iar descoperirea de la Enkomí, în Cipru, a unei statuete de bronz atașată unui lingou de tip *keftiu* a stârnit curând o întreagă discuție asupra existenței unei divinități protectoare ("Ingot God") a producției de lingouri și a exportului acestora¹⁰¹. Transpunerea în modele miniaturale a unor bunuri cu origine egeeancă nu este însă singulară, un exemplu fiind oferit de topoarele miniaturale, care imită securile-duble (*double-axes*), întâlnite în Serbia¹⁰², Ucraina¹⁰³, dar și în Transilvania¹⁰⁴. Privitor la denumirea și interpretarea formei unor artefacte se cuvin câteva remarcări. Așa cum precizam mai sus, cârligul de centură de la Szentgáloskér a fost văzut ca având forma unui lingou de tip *keftiu*¹⁰⁵. Această piesă, în primul rând, nu este un lingou, deși a fost inclusă în această categorie¹⁰⁶. În al doilea rând, nu are formă de *keftiu ingot*. Marginile laterale convexe o recomandă, mai degrabă, ca un *labrys* sau, prin răsturnare, o clepsidră. Ajuști în fața acestei probleme, trebuie să atragem atenția asupra confuziilor ce pot fi făcute, adeseori, prin folosirea unei terminologii neadecvate sau printr-o interpretare diferită a simbolurilor egeeene care se propagă și la nordul Dunării. Astfel, mai cu seamă acolo unde ele sunt „importante”, simbolurile precum *oxhide*, *labrys* (securea dublă)¹⁰⁷, scut beoțian și clepsidră, pot fi confundate¹⁰⁸.

¹⁰¹ Knapp 1988, p. 133-134.

¹⁰² Parović-Pešikan 1994-1995, p. 9, 25, pl. 3/7-9.

¹⁰³ Klochko 2012, fig. 7/6-7, 10.

¹⁰⁴ Descoperirea din Transilvania provine din depozitul datat în Ha A de la Uioara de Sus (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 217/2). Asemănări din punct de vedere morfologic ale lingourilor miniaturale de tip keftiu le avem și cu o piesă de corn descoperită în situl de la Stillfried, din perioada cāmpurilor de urne (Hellerschmid 2006, p. 345, pl. 20/4). Similitudinea este poate întâmplătoare.

¹⁰⁵ Mozsolics 1985, p. 195.

¹⁰⁶ G. Ilon include piesa în rândul lingourilor de tip keftiu (Ilon 1992, p. 253).

¹⁰⁷ Pentru evoluția și prezența acestui simbol în lumea egeeancă, vezi Gimbutas 1991, p. 272-275, fig. 426-432. Pentru descoperiri din Europa continentală și reprezentări pe piese de metal, vezi Bouzek 1985, p. 43-44, 217-218, fig. 13/1-5, 7-8, 103.

¹⁰⁸ Bouzek 1985, p. 75, fig. 37. Asupra acestui aspect, în legătură cu o parte dintre aceste simboluri, deja s-a atras atenția și în literatura de specialitate românească (Kacsó 1989, p. 87-88). A se vedea, de pildă, un exemplu oferit de o placă de bronz descoperită în depozitul de la Beremend (Ungaria), pe care A. Mozsolics o numea „Keftiubarren” (Mozsolics 1985, p. 95-96, pl. 252/6), denumire acceptată și de către G. Ilon (Ilon 1992, p. 253), a cărei formă dreptunghiulară, cu latura lungă ușor concavă și decorul (având nervuri paralele cu marginile), se asemănă foarte mult (mai cu seamă prin decor) cu pandantivele în formă de clepsidră, ale căror centru original și principal este vestul Transilvaniei (pentru acestea din urmă, vezi Kacsó 1989, p. 79-88, fig. 1-2). Două pandantine, de la Arpășel și Oradea (*ibidem*, fig. 1/1; 2/8; Kacsó 1995, Abb. 3/4, 12), nu mai au marginile scurte curbată, apropiindu-se mult de forma unui *keftiu ingot*. Piesele respective pot fi contemporane, pandantivele în

A. B. Knapp a propus, de pildă, pentru Cipru, un model ipotetic al sistemului de credințe întâlnit la sfârșitul epocii bronzului, centrat pe câteva artefacte exotice sau simbolice, în rândul căroro întâlnim și lingourile miniaturale ori vasele ceramice de import cu reprezentări figurate în care apar personaje ce poartă lingouri de tip *keftiu*¹⁰⁹ (fig. 24). Din păcate, lumea preistorică a Transilvaniei epocii bronzului nu ne permite să evaluăm în ce măsură acest sistem era viabil și în teritoriul intracarpatic.

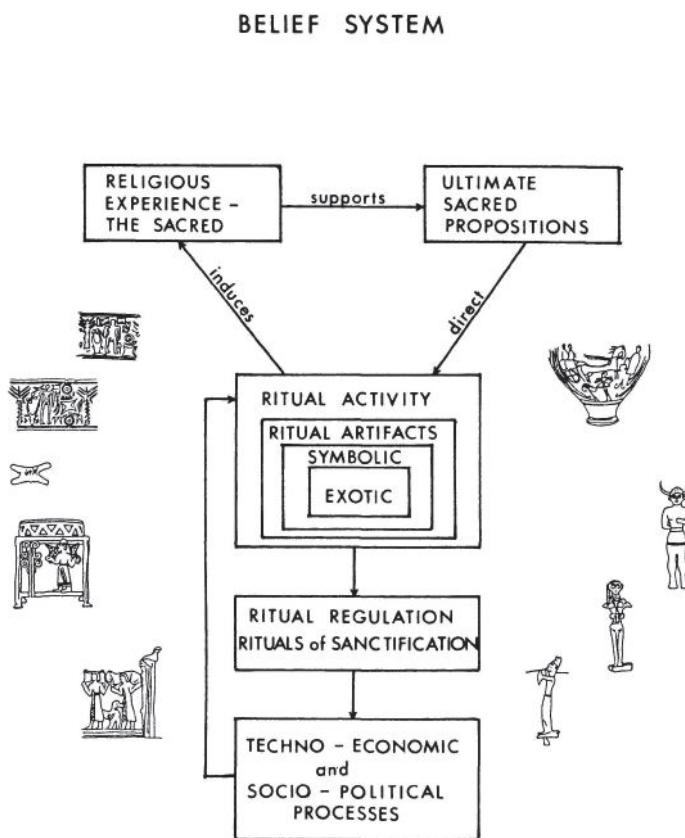

Fig. 24. Model ipotetic al sistemului de credințe din epoca bronzului în Cipru (*apud* Knapp 1988)

formă de clepsidră acoperind în Transilvania intervalul Bz D-Ha A, însă perioada lor de utilizare atinge chiar perioada Ha C (Kacsó 1989, p. 84-87).

¹⁰⁹ Knapp 1988, p. 149-150, fig. 2. Imagini interpretate și ca posibilă reflectare a unei propagande venite din partea elitelor în vederea stimulării producției de lingouri (*ibidem*, p. 156).

O soluție la problema provenienței și posibilei laturi simbolice a lingourilor de tip *keftiu* miniaturale în Europa Centrală o poate oferi descoperirea tiparului pentru lingouri din Ungaria, de la Gór (fig. 6A). Pe de o parte, piesa provine dintr-o groapă rituală (fig. 6B)¹¹⁰, deci are un caracter cultic consacrat, iar pe de altă parte ea ne indică producerea lingourilor miniaturale pe plan local, forma lor suferind destul de multe variații față de originalele sudsice.

În contextul reprezentării lingoului de pe placa de centură de la Gușterița se poate pune întrebarea: ce tip de lingou a fost reprezentat? Este vorba de unul „clasic”, de tip *keftiu*, de unul miniatural, asemenea pieselor specifice teritoriului central-european? Deși poate fără sens pentru unii, este firesc să ne întrebăm chiar și ce materie primă putea avea acest lingou simbolic reprodus pe centura amintită? Lingoul de la Palatca, singurul din Transilvania publicat, ne surprinde prin compoziția metalului, susținând un comerț cu „white metal”, care include și acest teritoriu¹¹¹. Această descoperire ne obligă să nu pierdem din vedere faptul că lingourile de tip *keftiu* nu erau doar din cupru. Există dovezi, precum resturile recuperate de pe epava de la Ulu Burun (dataată în jur de 1300 a. Chr.), în care unele fragmente de lingou de tip *keftiu*, în greutate de circa 1 tonă, erau din staniu¹¹². Anumite interpretări asupra culorii gri cu care este pictat lingoul purtat pe umeri de un sirian, ca dar adus faraonului din fresca mormântului de la Rekhmire (Theba, Egipt), datat în jurul anului 1500 a. Chr., sugerează tot existența unor lingouri de staniu sau argint¹¹³.

Cunoscut fiind faptul că Transilvania beneficiază de bogate resurse de cupru, pentru confectionarea numărului impresionant de bronzuri descoperite în acest spațiu din perioadei Bz D-Ha A era necesară o cantitate importantă de staniu pentru aliere. Sau, cum s-a văzut în cazul de la Palatca, de „white metal” pentru podoabe. Staniul trebuia importat de la distanțe mari¹¹⁴ și putea reprezenta, la rândul său, o valoare simbolică nu doar

¹¹⁰ Ilon 1992.

¹¹¹ Giiumlia-Mair 2011, p. 45.

¹¹² Pulak 1988, p. 7, 9, fig. 4; Pulak 2008, p. 292; Hansen 2005, p. 305.

¹¹³ Kieser 2005, p. 163-164.

¹¹⁴ Modul în care staniul a ajuns în Transilvania este greu de precizat, în contextul în care și alte surse, precum cele asiatici, sunt încă supuse discuțiilor, fără a se fi ajuns la un consens (vezi Potts 1994, p. 193, cu discuții asupra unor rute pe uscat și maritime de transportare a staniului spre Mesopotamia). În Europa, posibile surse de staniu au fost localizate în Toscana și Iberia, însă exploatarea lor în epoca bronzului nu a fost demonstrată. În Boemia zăcământul de staniu se găsește doar în depozitele de granit și, cu mijloacele vremii, care implica un minerit propriu-zis, nu putea fi exploatat în epoca bronzului (Muhly 1985, p. 289-290). Sursele de staniu identificate în Croația și vestul Serbiei (Forenbaher 1995, p. 271) nu este sigur că se exploatau nici ele în epoca bronzului, deși sunt aduse deseori în discuție (Schuster, Morintz 2006, p. 94). Singurele surse scrise, antice, din Oriental Apropiat, ne

economica. Surprinzătoare, în contextul discuției asupra staniului și valorii sale în preistorie, îl oferă descoperirea mai multor vase ceramice acoperite cu folie de staniu într-un mormânt micenian de la Atena, Areopagus, datat în jurul anului 1350 a. Chr., dar și în alte regiuni ale Greciei (Argolida, Messenia, Rhodos, Cipru)¹¹⁵.

Există și încercări de interpretări „laice” a lingourilor miniaturale. De pildă, cele din Ungaria au fost considerate, de către unii specialiști, ca piese „premonetare” într-un sistem metrologic de greutăți¹¹⁶, însă recent ipoteza folosirii lor ca greutăți a fost infirmată experimental¹¹⁷. Rămâne, în schimb, valabil pentru Europa Centrală, la nivelul bronzului târziu, folosirea *shekel*-ului egeean la cântărirea inelelor-lingour de aur¹¹⁸.

Concluzii

C. Schuster își încheia contribuția sa asupra lingoului de la Palatca și a celor continentale cu trei întrebări¹¹⁹. Prima viza apariția „curioasă” a lingoului în Transilvania și lipsa altor descoperiri la nord de Dunăre. Cel puțin la prima dintre aceste întrebări astăzi putem adăuga și existența unor reprezentări pe piese de metal, pe placă de centură de la Gușterița și, posibil, și pe una dintre piesele de la Uioara de Sus. Cel mai probabil acest fapt se datorează comerțului mult mai intens în Transilvania cu materie primă (cupru), covârșitor în formă de lingouri, dar și cu piese scoase din uz și finite. Si, cel mai probabil, teritoriul transilvan era și teatrul unei lumi comerciale cosmopolite, în care un personaj al elitei locale a ales să își decoreze o centură din bronz cu motive „străine” lumii în care trăia, dar pe care le cunoștea: scuturi beotiene, lingou de tip *keftiu*, roți de care est-mediteraneene. A doua întrebare viza materia primă a lingoului de la Palatca, care nu era din cupru curat sau aliaje bogate, ci din bronz.

mărturisesc, că staniul venea de la Răsărit. Un pasaj în scrierea cuneiformă din timpul domniei lui Gudea din Lagaș (sec. XXII a. Chr.) face referire la existența unui comerț în Mesopotamia cu pietre semiprețioase și staniu, venite din țara Meluhha (cilindrul B, coloana XIV, liniile 10-13). Cel puțin pentru mileniul III a. Chr., numărul ridicat de depozite de staniu din Afganistan, Uzbekistan și Tadjikistan sugerează că principalele zăcăminte au fost exploatați în Asia Centrală, de unde, prin rutile comerciale, ajungeau în Mesopotamia (Weeks 2003, p. 180). Lingourile de staniu de pe epava de la Ulu Burun se crede că au fost încărcate pe navă într-un port sirian, posibil la Ugarit (Pulak 1988, p. 35), însă originea ambarcațiunii era probabil siro-canaanită (pentru posibila origine a navei și a rutei următe înainte de naufragiu, vezi opiniile sintetizate la Gestoso Singer 2007, p. 22-23).

¹¹⁵ Immerwahr 1966, p. 381-384, 386-396, fig. 1-2, pl. 92/b; Immerwahr 1971, p. 32.

¹¹⁶ Mozsolics 1984, p. 33; Ilon 1992, p. 255-256; Gogâltan 2004, p. 48.

¹¹⁷ Giiumlia-Mair *et alii* 2011, p. 15.

¹¹⁸ Ciugudean 2010.

¹¹⁹ Schuster 2009, p. 194.

Reprezentarea unui lingou de tip *keftiu* pe o placă de centură din bronz din Transilvania

Analizele metalografice asupra lingoului în cauză, publicate de curând au lămurit dilema, fiind vorba de un aliaj de Cu (peste 90%) și As, ultimul în cantitate ridicată (3,39%), rezultând așa-numitul „white metal”, un metal de culoare argintului. Aceleași analize leagă piesa din Transilvania de cele nord-est italice și din Slovenia¹²⁰. În cele din urmă, Schuster se întreba de ce era necesar un lingou de import, de tip cretan, din zona mediteraneană într-un teritoriu, cel transilvănean, bogat în metale. Această ultimă întrebare comportă cel puțin două aspecte. În primul rând, lingoul de la Palatca era unul miniatural, măsurând în lungime circa 15 cm, fără colțuri, iar cantitatea de metal nu era una mare. În al doilea rând, aliajul conținut era limitat doar la onorarea unor comenzi de podoabe „albe”. Prezența sa într-un atelier de metalurg îi indică folosință. Din punct de vedere cultural, descoperirea se situează la nivelul orizontului de mixtură între elementele Wietenberg târziei, post-Otomanii și tumulare¹²¹, ce marchează în Transilvania etapa bronzului târziu I.

Interesantă este și datarea lingourilor descoperite în interiorul continentului european, din care face parte și cel de la Palatca. Cele mai timpurii descoperiri sunt cele din Germania, de la Oberwilflingen, dateate în cursul secolului XIV a. Chr. Cele mai târziei apariții sunt cele din Ungaria, care fac parte din orizonturile de depozite B Vb Kurd și B Vc Gyermely, specifice perioadei Reinecke Ha A, deci contemporane plăcii de centură din depozitul Gușterița II, în ambele cazuri situate undeva în jurul anului 1100 a. Chr. O datare similară o au și piesele provenite din Croația și Slovenia. Cea mai recentă datare a fost oferită pentru tiparul de la Góra - între anii 1032 și 928 a. Chr. (Ha B₂) -, surprinzător, dacă ținem cont de faptul că la acest moment cronologic astfel de piese nu se mai aflau în uz și nici imagini ale lor din Mediterana nu depășesc secolul al XII a. Chr. Acest fapt susține ipoteza unei regionalizări, cu evoluție separată de lumea sudică, distinctă în Europa Centrală, atât prin tipurile de artefacte, cât posibil și prin simbolistica lor, depășind în timp ca evoluție pe cele din zonele de origine.

În final, ne putem întreba și cine era purtătorul acestui frumos brâu din bronz? Predilecția pentru simboluri specifice spațiului egeean și mediteranean (scut beotian¹²², lingou de tip *keftiu*, roți de care) să îl lege într-un fel, de acest teritoriu? Este dificil de apreciat. Poate să fi aparținut unui comerciant sau unui războinic. Dar ce poate fi afirmat cu destulă siguranță

¹²⁰ Giiumlia-Mair 2011.

¹²¹ M. Rotea a ales să folosească pentru aceste materiale denumirea de descoperiri de „tip Bădeni III-Deva” (Rotea 1994; Rotea 1997).

¹²² Remarcăm aici existența unor reprezentări de scuturi beotiene și pe o altă placă de centură din cadrul același depozit (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 159/2).

este că a aparținut unui membru al elitei din societatea intracarpatică de la finalul epocii bronzului.

În placa de centură din bronz de la Gușterița se împletește o întreagă poveste, al cărei fir nu poate fi reprodus îndeajuns atât din cauza fragmentării piesei, cât și din pricina imposibilității „citirii” complete a mesajului preistoric. Relația cu credințele magico-religioase ale acestei motivistici nu poate fi negată, reprezentarea unor artefacte pe piese și transformarea lor în simboluri fiind o practică a epocii bronzului, și nu numai. Indiferent de răspunsul corect, cele prezентate ne ajută, măcar, să înțelegem mai bine continua tendință a tracilor nord-dunăreni de a se integra în moda și tendințele lumii sudice, cu care probabil adesea interacționau.

Prezența lingourilor de tip *kefisiu* în Transilvania, Germania, Ungaria și Croația ne arată faptul că aceste bunuri cu valoare comercială, dar și simbolică, au depășit cu mult „periferia politică” a bronzului târziu din zona estică a Mării Negre¹²³. Evidențele arheologice demonstrează că nu a existat un aflux al acestor bunuri, dar în egală măsură le stabilește cu claritate existența, probabil doar sub formă de imitații și nu de importuri egeeene.

Desigur, difuzarea lor a fost posibilă datorită existenței unor rute comerciale care legau zona continentală și insulară a Greciei de interiorul continentului¹²⁴. De pildă, Al. Giiumlia-Mair consideră lingoul de la Palatca drept un import cipriot, ajuns în Transilvania probabil de-a lungul Dunării¹²⁵, deși această afirmație se contrazice cu concluziile sale ce decurg din analizele asupra aliajului. Aceste căi terestre (sau chiar maritime) facilitau nu doar pătrunderea unor bunuri destinate în special (uneori exclusiv) elitelor, ci și a ideilor, a modelelor din „lumea civilizată”, transpuse/adaptate în diferite centre locale din interiorul continentului european.

Metalurgii au fost printre cei mai receptivi, adaptându-se rapid la cerințele vremii. Motivele figurate care apar, de pildă, pe plăcile de centură de la Gușterița II sau Uioara de Sus, aparțin, deci, unui univers local, paralel celui egeean¹²⁶, dar a cărui frumusețe și chiar mesaje simbolice transmise nu de puține ori îl egala pe cel din urmă. Nu întâmplător, Homer îl laudă pe regele trac Rhesos în lupta de la Troia pentru frumusețea carului său de luptă, ce numai zeii s-ar fi cuvenit să aibă ...

¹²³ Hansen 2005, p. 305-306.

¹²⁴ Vezi, de pildă, Schuster, Morintz 2006, p. 101-104.

¹²⁵ Giiumlia-Mair 2011, p. 41.

¹²⁶ Din punct de vedere stilistic, decorul celor două plăci, realizat în tehnica *au repoussé*, se asemănă cu o centură provenind din Macedonia, de la Vergina (Bouzek 1985, p. 117, fig. 54/1).

Reprezentarea unui lingou de tip *keftiu* pe o placă de centură din bronz din Transilvania

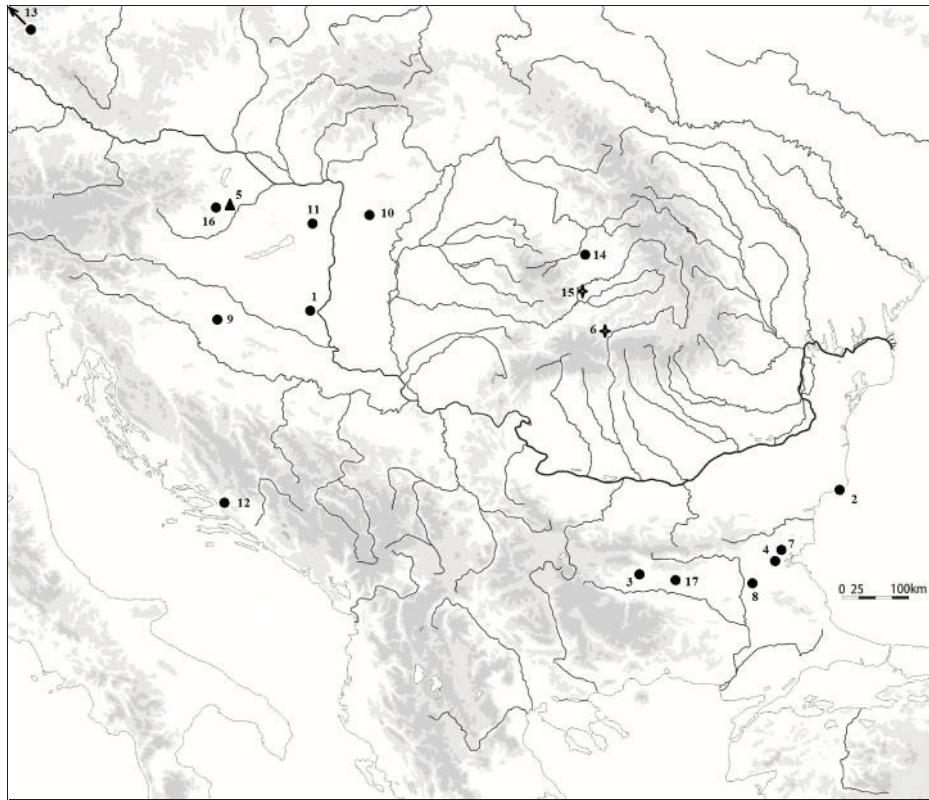

Fig. 25. Hartă cu distribuția lingourilor de tip *keftiu* din Bulgaria, Croația, Ungaria, România și Germania: 1 - Birján; 2 - Capul Caliacra; 3 - Černozem; 4 - Čerkovo; 5 - Góř; 6 - Gușterița; 7 - Kameno; 8 - Kirilovo; 9 - Kloštar Ivanić; 10 - Jászdózsa; 11 - Lovasberény; 12 - Makarska; 13 - Oberwilflingen; 14 - Palatca; 15 - Uioara de Sus; 16 - Velem; 17 - Yabalkovo (● - lingouri; ▲ - tipar; + - reprezentări pe plăci de centură)

Representation of a *Kefiu* Type Ingot on a Bronze Belt Plate from Transylvania and Its Connections

(Abstract)

The study is concerned with a fragment of a belt plate found in the Gușterița II (Transylvania) hoard, and belonging to the Cincu-Suseni series (Ha A₁). The artefact, described as a fragment of a bronze plate, was probably applied upon a leather belt, being richly ornate using the 'au repousé' technique; on this plate one can distinguish a Boeotian shield, a cart wheel with six spokes, a keftiu ingot and three (solar?) cart wheels, each with four spokes. The scarcity of such belt plates in Transylvanian bronze and copper hoards, next to other artefacts, points also towards a conclusion that they were items of an unusual

nature; considering also that they are accompanied by sacred symbols and knowing so little of this from Homer, we can argue that they are indeed goods of high prestige.

A special treatment within this study was given to the issue of the presence of a *keftiu* ingot (an ox-hide ingot), up to now a unique find in the Central European iconography. We used as premises the previous finds of such items in Transylvania, at Palatca - a fragment of a miniature ingot; other finds in Central Europe we have at Oberwilflinge (Germany), Makarska, Kloštar Ivanić (Croatia), Birján, Jászdózsa, Lovasberény and even a mould fragment at Góra (Hungary), proving that these items, of an East-Mediterranean origin, were known and most of them were depicted, among other symbols, on such artefacts, in the local Late Bronze Age.

* Varianta în limba engleză a acestui studiu va fi publicată în volumul *The 2nd International Symposium on Representations, Signs and Symbols. Religion and Magic*, Deva, 2014.

Explanation of Figures

- Fig. 1.** Fragment of a belt plate from the Gușterița II hoard (after Petrescu-Dîmbovița 1977).
- Fig. 2.** Details with the representations found on the Gușterița II belt plate: a Boeotian shield (1); a large cart wheel (2); a *keftiu* type ingot and a convex ingot (3); smaller cart wheels (4).
- Fig. 3.** Fragment of a bronze belt from the Uioara de Sus hoard (Romania) (after Petrescu-Dîmbovița 1977) (1) and details of some representations: *keftiu* ingots (?) (2.A), cart wheels with six spokes (2.B) and Boeotian shields (2.C).
- Fig. 4.** A *keftiu* ingot discovered in the Bronze Age settlement at Palatca (Romania); shape reconstructions (a - after Rotea *et alii* 2011; b - our proposal).
- Fig. 5.** A belt hook from Szentgáloskér (1), *keftiu* type ingots (1-3) found in Hungary, at Birján (2), Jászdózsa (3), Lovasberény (4) and a possible *keftiu* type ingot from the Velem I bronze hoard (5) (after Mozsolics 1985 - 1-2, 4; Mozsolics 1990 - 3; Hampel 1896 - 5).
- Fig. 6.** Góra-Kápolnádomb (Hungary). A stone mould used to cast miniature *keftiu* type ingots (A) and the cult pit in which it was found (B) (after Ilon 1992; Biró 1995)
- Fig. 7.** Miniature *keftiu* type ingots found in Croatia, at Makarska (1) and Kloštar Ivanić (2) (after Forenbaher 1995)
- Fig. 8.** *Keftiu* ingots found in Bulgaria: Černozem (1-2), Kape Kalliacra (3) and Čherkovo (4) (after Schuster 2009 - 1-2; Hiller 1991 - 3-4).
- Fig. 9.** Fragments of *keftiu* type ingots from the Oberwilflingen (Germania) hoard (after Primas, Pernicka 1998).
- Fig. 10.** Miniature *keftiu* type ingots from Cyprus (Enkomí) (after Kaiser 2013).
- Fig. 11.** The Bronze Age wreck of Ulu Burun (Turkey) (in green, *keftiu* ingots) (after Pulak 2008).
- Fig. 12.** Types of copper ingots found on the Bronze Age wreck of Ulu Burun (Turkey): 1-3, 5 - *keftiu* ingot, 4 - a *bun* ingot (5 - a miniature ingot) (after Pulak 2008).
- Fig. 13.** Classification of *keftiu* type ingots (after Bass 1967).
- Fig. 14.** *Keftiu* ingot of type 1b, made out of copper (1), fragment of a tin *keftiu* type ingot, both from the Ulu Burun wreck (2) and a fragment of a *keftiu* ingot from the Tekirdağ bronze hoard (Turkey) (after Pulak 1988 - 1-2; Hansen 2005 - 3).
- Fig. 15.** *Keftiu* type ingots found on the Sardinia Island, at Serra Ilixì (Italy) (after Choltco 2009).

Reprezentarea unui lingou de tip *keftiu* pe o placă de centură din bronz din Transilvania

- Fig. 16.** *Keftiu* ingots found in Ayia Triada (1), Antalya (2), Enkomi (3), Mycenae (4), Cape Gelidonya (5-6) (after Harding 1984).
- Fig. 17.** Syrian male characters carrying on their shoulders *keftiu* type ingots as a gift for the Egyptian kings: 1 - tomb 199 from Thebes (1490-1436 BC); 2 - the tomb of Huy at Thebes (during Ramses the 3rd, 1192-1160 BC); 3 - the tomb of Amenhotep in Thebes (after Bass 1967).
- Fig. 18.** Depictions of *keftiu* type ingots from the Egyptian art: the tomb of Useramon at Thebes (15th Century BC) (1); Tomb of Rekh-mi-rē at Theba (15th Century BC) (2-3); Tomb of Nebamun at Thebes (15th Century BC) (4); Tomb of Puyemre at Thebes (15th Century BC) (5); Tomb of Huya (14th Century BC) (6) (after Bass 1967).
- Fig. 19.** The bas-relief of pharaoh Amenophis the 2nd at Karnack (1-2) and a drawing on a cylinder seal of Beth Shan (Palestine) (after Bass 1967 - 2; Mussell 1983 - 3).
- Fig. 20.** A bronze vessel holder with a depiction of an Asian (?) holding, as offering, a *keftiu* type ingot (12th Century BC?) (after Bass 1967 - a).
- Fig. 21.** Cylinder seals from Cyprus (1-2) and Palestine (3) (after Bass 1967 - 1-2).
- Fig. 22.** Clay tablets from Knossos, bearing Linear B writings (after Bass 1967).
- Fig. 23.** Representations of ingots on the belt plate from the Guşteriça II hoard: a *keftiu* type ingot (1) and a flat-convex ingot (2).
- Fig. 24.** Hypothetical belief system for the Bronze Age in Cyprus (after Knapp 1988).
- Fig. 25.** Map showing the distribution of the *keftiu* type ingots in: Bulgaria, Croația, Ungaria, România și Germania: 1 - Birján; 2 - Capul Caliacra; 3 - Černozem; 4 - Čherkovo; 5 - Gór; 6 - Guşteriça; 7 - Kameno; 8 - Kirilovo; 9 - Kloštar Ivanić; 10 - Jászdózsa; 11 - Lovasberény; 12 - Makarska; 13 - Oberwilflingen; 14 - Palatca; 15 - Uioara de Sus; 16 - Velem; 17 - Yabalkovo (● - ingots; ▲ - pattern; ✪ - representations on belt plates).
- Fig. 26.** *Keftiu* ingot types and their representation.

Abrevieri bibliografice

- Athanassov *et alii* 2009 - Bogdan Athanassov, Raiko Krauß, Vladimir Slavèev, *Ein Bronzeschwert ägäisch-anatolischen Typs aus dem Museum von Varna, Bulgarien*, în *AnB*, s.n., XVII, 2009, p. 15-30.
- Bass 1967 - George F. Bass, *Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck*, în *Trans.AmPhilos.Soc.*, n.s., 57, 1967, 8, p. 1-177.
- Biró 1995 - Katalin T. Biró, *Lithic Implements of Gór, NW Hungary; Evidence of Stone Casting Moulds Production: Preliminary Results*, în Yannis Maniatis, Norman Herz, Yannis Basiakos (ed.), *The Study of Marble and Other Stones Used in Antiquity*, London, 1995, p. 51-56.
- Bolohan 2005 - Neculai Bolohan, *The Danube, Balkans, and Northern Aegean. Trade Routes, Influences and Buffer Zones in the Late Bronze Age*, în Robert Laffineur, Emanuele Greco (ed.), *Emporia. Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean*. Proceedings of the 10th International Aegean Conference/10e Rencontre égéenne internationale Athens, Italian School of Archaeology, 14-18 April 2004, Liège, 2005, p. 161-171.

- Bouzek 1985 - Jan Bouzek, *The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millennium B.C.*, Prague, 1985.
- Buchholz 1959 - Hans Günter Buchholz, *Kestinbarren und Erzhandel im zweiten vorchristlichen Jahrtausend*, în PZ, XXXVII, 1959 p. 1-40.
- Čerče, Šinkovec 1995 - Peter Čerče, Irena Šinkovec, *Katalog depojev pozne bronaste dobe/Catalogue of Hoards of the Urnfield Culture*, în Biba Teržan (ed.), *Depojske in posamežne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem/Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia*, I, Ljubljana, 1995, p. 129-232.
- Choltco 2009 - Margaret Choltco, *Foreign Influences and Consequences on the Nuragic Culture of Sardinia*, 2009.
- Ciugudean 2010 - Horia Ciugudean, *Piese de aur din depozitul de la Cugir I și relația lor cu sistemele metrologice din bronzul târziu*, în Apulum, XLVII, 2010, p. 23-40.
- Ciugudean *et alii* 2006 - Horia Ciugudean, Sabin A. Luca, Adrian Georgescu, *Depozitul de bronzuri de la Dipsa*, BB, V, Sibiu, 2006.
- Emődi 2004 - Ioan Emődi, *Descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului din Bibor (Corrigenda)*, în Crisia, XXXIV, 2004, p. 33-34.
- Forenbaher 1995 - Stašo Forenbaher, *Trade and Exchange in Late Bronze Age and Early Iron Age Croatia*, în Bernhard Hänsel (Hrsg.), *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*, PAS, 11, München-Berlin, 1995, p. 269-281.
- Frelih 1998 - Marko Frelih, *Mitološki in religiozni substrat starih sredozemskih kultura v motiviki situle z Vač/The Mythological and Religious Substratum of Ancient Mediterranean Cultures in the Motifs of the Situla from Vrče*, în Argo, 41, 1998, 1-2, p. 20-29.
- Gale 2011 - Noël H. Gale, *Copper Oxhide Ingots and Lead Isotope Provenancing*, în Philip P. Betancourt, Susan C. Ferrence (ed.), *Metallurgy: Understanding How, Learning Why. Studies in Honor of James D. Muhly*, Philadelphia, 2011, p. 213-220.
- Gestoso Singer 2007 - Graciela N. Gestoso Singer, *El barro naufragado en Ulu Burun y el intercambio de bienes en el Mediterráneo*, în DavarLogos, 7.1, 2007, p. 19-32.
- Gimbutas 1991 - Marija Gimbutas, *The Language of the Goddess*, San Francisco, 1991.
- Giumlia-Mair 2011 - Alessandra Giumlia-Mair, *The Analyses of the Copper-Based Finds from the LBA Metallurgical Site at Palatca*, în ActaMN, 45-46/I (2008-2009), 2011, p. 39-51.
- Giumlia-Mair *et alii* 2011 - Alessandra Giumlia-Mair, Vasiliki Kassianidou, George Papasavvas, *Miniature Ingots from Cyprus*, în Philip P. Betancourt, Susan C. Ferrence (ed.), *Metallurgy: Understanding How, Learning Why. Studies in Honor of James D. Muhly*, Philadelphia, 2011, p. 11-19.
- Gogâltan 2004 - Florin Gogâltan, „Centru” și „periferie”. I. Între teorie și realitatea arheologică, în RB, XVIII, 2004, p. 39-62.
- Hampel 1896 - József Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban. III: rész: áttekintő ismertetés*, Budapest, 1896.

Reprezentarea unui lingou de tip keftiu pe o placă de centură din bronz din Transilvania

- Hansen 2005 - Sven Hansen, *Noi cercetări asupra metalurgiei epocii bronzului în sud-estul Europei*, în Soroceanu Tudor (Hrsg.), *Bronzefunde aus Rumänien*, II, Bistrița - Cluj-Napoca, 2005, p. 301-315.
- Harding 1984 - Anthony F. Harding, *The Mycenaeans and Europe*, London, 1984.
- Harding 2000 - Anthony F. Harding, *European Societies in the Bronze Age*, Cambridge, 2000.
- Hellerschmid 2006 - Irmtraud Hellerschmid, *Die urnenfelder-/hallstattzeitliche Wallange von Stillfried an der March*, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 36, Wien, 2006.
- Hiller 1991 - Stefan Hiller, *The Mycenaeans and the Black Sea*, în Robert Laffineur, Lucien Bush (ed.), *Thalassa: L'Égée préhistorique et la mer*, Liège, 1991, p. 207-216.
- Ilon 1992 - Gábor Ilon, *Keftiubarren Ingots from an Urn-Culture Settlement at Górá-Kápolnadomb (c. Vas)*, în *ActaArchHung*, 44, 1992, p. 239-259.
- Ilon 2001 - Gábor Ilon, *Siedlungswesen und Bestattungssitten in Górá. Zum Übergang von der Urnenfelder- zur Hallstatt*, în Lippert Andreas (Hrgs.), *Die Drau-, Mur-, und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend*, UPA, 78, Bonn, 2001, p. 243-270.
- Ilon 2011 - Gábor Ilon, *Górá-Kápolnadomb*, in *Idősziga újabb eredmények Vas megye önkormányzatának kutatásában / Zeitschnecke neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte vom Komitat Vas*, Szombathely, p. 121-127.
- Immerwahr 1966 - Sara A. Immerwahr, *The Use of Tin on Mycenaean Vases*, în *Hesperia*, 35, 1966, 4, p. 381-396.
- Immerwahr 1971 - Sara A. Immerwahr, *The Athenian Agora. Vol XIII: The Neolithic and Bronze Age*, Princeton, 1971.
- Jansen *et alii* 2012 - Moritz Jansen, Andreas Hauptman, Sabine Klein, Michael Seitz, *Kupfer aus Zypern, und welche Erze? Die Ochsenhautbarren von Uluburun im Vergleich zu Erzen auf Zypern auf Basis der Cu-Isotopie*, in Frank Schlüter, M. Prange (Hrsg.), *Archäometrie und Denkmalpflege 2012. Jahrestagung an der Eberhard Karls Universität Tübingen, 28.-31. März 2012. Metalla Sonderheft*, 5, Bochum, 2012, p. 118-121.
- Jones 2007 - Michael Rice Jones, *Oxhide Ingots, Copper Production, and The Mediterranean Trade in Copper and Other Metals in the Bronze Age*, 2007.
- Kacsó 1989 - Carol Kacsó, *Pandanirele de bronz în formă de clepsidră*, în *Apulum*, XXVI, 1989, p. 79-89.
- Kacsó 1995 - Carol Kacsó, *Der Hortfund von Arpășel, Kr. Bihor*, în Tudor Soroceanu (Hrsg.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS, 10, Berlin, 1995, p. 81-130.
- Kacsó 2010 - Carol Kacsó, *Noi date cu privire la depozitul de bronzuri de la Bogdan Vodă (I)*, în *Crisia*, XL, 2010, p. 13-33.
- Kaiser 2013 - Alaina M. Kaiser, *Copper Oxhide Ingots Marks: A Database and Comparative Analysis*, A Thesis Presented to the Faculty of the Graduate School of Cornell University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Archaeology, 2013.

- Kassianidou, Knapp 2005 - Vasiliki Kassianidou, Bernard A. Knapp, *Archaeometallurgy in the Mediterranean: The Social Context of Mining, Technology, and Trade*, în Emma Blake, Bernard Knapp A. (ed.), *Archaeology of Mediterranean Prehistory*, Oxford, 2005, p. 215-251.
- Kieser 2005 - Deanne Kieser, *Minoan Trade: Aspects and Ambiguities*, Cape Town, 2005.
- Klochko 2012 - Viktor I. Klochko, „*The Gordiyerka Phenomenon*”, în Wojciech Blajer (ed.), *Peregrinationes archaeologicae in Asia et Europa Joanni Chochorowski dedicatae*, Kraków, 2012, p. 363-372.
- Knapp 1988 - Bernard A. Knapp, *Ideology, Archaeology and Polity*, în *Man*, 23, 1998, 1, p. 133-163.
- Krauß 2014 - Raiko Krauß, *Ethnische Interpretation prähistorischer Kulturen am Beispiel der bulgarischen Vor- und Frühgeschichtsforschung*, în Jürgen Kristophson, Rumjana Zlatanova (Hrsg.), *NON SOLUM PHILOLOGUS. Vorträge vom 5. November 2010 anlässlich des 70. Geburtstages von Prof. Dr. h.c. Helmut Wilhelm Schauer*, München, 2014, p. 117-140.
- Lazarov 1984 - Mihail Lazarov, *La navigation le long du littoral thrace du Pont Euxin avant la colonisation grecque*, în *Dritter Internationaler Thrakologischer Kongress*, II, Sofia, 1984, p. 63-68.
- Lo Schiavo 2012 - Fulvia Lo Schiavo, *Gli Altri: Nuragici e Ciprioti a confronto*, în *I Nuragici, i Fenici e Gli Altri. Sardegna e Mediterraneo tra Bronzo Finale e Prima Età del Ferro*, Sassari, 2012, p. 14-40.
- Motzoi-Chicideanu, Iuga 1995 - Ion Motzoi-Chicideanu, Georgeta Iuga, *Der Bronzefund von Bogdan Vodă, Kr. Maramureş*, în Tudor Soroceanu (Hrsg.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS, 10, Berlin, 1995, p. 141-168.
- Mozsolics 1984 - Amalia Mozsolics, *Ein Beitrag zum Metallhandwerk der ungarischen Bronzezeit*, în BerRGK, 65, 1984, p. 19-72.
- Mozsolics 1985 - Amalia Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn. Depofundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*, Budapest, 1985.
- Mozsolics 1990 - Amalia Mozsolics, *Der jungbronzezeitliche Depofund von Jászdzózsa*, în SzMMÉ, VII, 1990, p. 9-11.
- Muhly 1985 - James D. Muhly, *Sources of Tin and the Beginnings of Bronze Metallurgy*, în AJA, 89, 1985, 2, p. 275-291.
- Mussell 1983 - Marry-Louise Mussell, *The Cylinder Seals of Late Bronze Age Palestine as Indicators of Hurrian Influence, Theses and Dissertations (Comprehensive)*, Paper 1598, 1983 (Ann Arbor, 2012).
- Oppermann 1988 - Manfred Oppermann, *Tracii între arcul carpatice și Marea Egee*, București, 1988.
- Pavel 1990 - Emilia Pavel, *Cingătorile, piese de port popular, moșteniri multimilenare*, în SympThrac, 8, Carei, 1990, p. 299-301.
- Parović-Pešikan 1985 - Maja Parović-Pešikan, *Неки нови аспекти шириња на централни египатски и грчки културе Балкан* (*Des aspects nouveaux de l'expansion de la culture grecque dans les régions centrales des Balkans*), în Starinar, XXXVI, 1985, p. 19-49.
- Parović-Pešikan 1994-1995 - Maja Parović-Pešikan, *Запажања о макенском утицају на подручју централног Балкана*, în Starinar, XLV-XLVI, 1994-1995, p. 3-26.
- Petrescu-Dîmbovița 1977 - Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.

Reprezentarea unui lingou de tip keftiu pe o placă de centură din bronz din Transilvania

- Popa 2010 - Cristian Ioan Popa, *Problematica tutelor de cupru și bronz din Bazinul Carpaților și câteva precizări necesare cu privire la depozitul de bronzuri de la Păndăe*, în Popa, Totoianu 2010, p. 321-347.
- Popa, Totoianu 2010 - Cristian Ioan Popa, Radu Totoianu, *Aspecte ale epocii bronzului în Transilvania (între vechile și noile cercetări)*, BMS, I, Alba Iulia, 2010.
- Porogeanov 1984 - Kaline Porogeanov, *Navigation et commerce de la population du littoral européen de la Mer Noire de la Thrace Ancienne avec les peuples de la Méditerranée Orientale (XVI-XII s. av.n.è.)*, în Dritter Internationaler Thrakologischer Kongress, II, Sofia, 1984, p. 69-72.
- Potts 1994 - Timothy F. Potts, *Mesopotamia and the East. An Archaeological and Historical Study of Foreign Relations ca. 3400-2000 BCE*, Oxford, 1994.
- Primas, Pernicka 1998 - Margarita Primas, Ernst Pernicka, *Der Depotfund von Oberwilzingen*, în *Germania*, 76, 1998, 1, p. 25-65.
- Pulak 1988 - Cemal Pulak, *The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun, Turkey: 1985 Campaign*, în AJA, 92, 1988, 1, p. 1-37.
- Pulak 2000 - Cemal Pulak, *Balance Weights from the Late Bronze Age Shipwreck at Uluburun*, în Pare Christopher (ed.), *Circulation of Metals in Bronze Age Europe*, Oxford, 2000, p. 247-266.
- Pulak 2001 - Cemal Pulak, *The Cargo of the Uluburun Ship and Evidence for Trade with the Aegean and Beyond*, în Larissa Bonfante, Vassos Karageorghis (ed.), *Italy and Cyprus in Antiquity, 1500-450 BCE*, Nicosia, 2001, p. 13-60.
- Pulak 2008 - Cemal Pulak, *The Uluburun Shipwreck and Late Bronze Age Trade*, în Joan Aruz, Kim Benz, Jean M. Evans (ed.), *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.*, New York, 2008, p. 288-310.
- Rotea 1994 - Mihai Rotea, *Penetrarea culturii Otomani în Transilvania. Între himera și realitate*, în Apulum, XXXI, 1994, p. 39-57.
- Rotea 1997 - Mihai Rotea, *Cercetări arheologice la Palatca-, „Togul lui Mândrușcă”*. Observații preliminare, în RB, X-XI, 1997, p. 13-19.
- Rotea 2001 - Mihai Rotea, *Die mittlere Bronzezeit im Karpaten-Donau-Raum (19.-14. Jahrhundert v.Chr.)*, în *Thraker und Kelten beidseits der Karpaten*, Eberdingen, 2001, p. 22-30.
- Rotea 2004 - Mihai Rotea, *Non-Ferrous Metallurgy in Transylvania of Bronze Age*, în ActaMN, 39/1, 2004, p. 7-17.
- Rotea 2009 - Mihai Rotea, *Pagini din preistoria Transilvaniei. Epoca bronzului*, Cluj-Napoca, 2009.
- Rotea *et alii* 2011a - Mihai Rotea, Mihai Wittenberger, Monica Tecar, Tiberiu Tecar, *Bronze Age Metallurgy in Transilvania: Craft, Art and Ritual/Magic*, în ActaMN, 45-46/I, 2011, p. 7-38.
- Rotea *et alii* 2011b - Mihai Rotea, Mihai Wittenberger, Monica Tecar, Tiberiu Tecar, *Metalurgia epocii bronzului în Transilvania: meșteșug, artă, magie*, în RB, XXV, 2011, p. 9-34.
- Rusu 1963 - Mircea Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia*, n.s., VII, 1963, p. 177-210.
- Rusu 1994 - Mircea Rusu, *Chars de combat hallstattiens chez les Thraces nord-danubiens*, în Horia Ciugudean, Nikolaus Boroffka (ed.), *Early*

- Săcărin, Negrei 2013
- Schuster 2005
- Schuster 2007
- Schuster, Morintz 2006
- Soroceanu 1995
- Teržan 1999
- Vulpe, Căpitanu 1995
- Weeks 2003
- Zucca 2012
- Hallstatt Period (1200-700 B.C.) in South-Eastern Europe, BMA, I, Alba Iulia, 1994, p. 167-184.
- Caius Săcărin, Dimitrie Pavel Negrei, *Bronze Deposit from Zăgujeni (II), Caraș-Severin County*, în *Tibiscum*, 3, 2013, p. 157-194.
 - Cristian Schuster, *Zu den Ochsenhautbarren (?) in Rumänien*, în *Studii de preistorie*, 2 (2003-2004), 2005, p. 191-201.
 - Cristian Schuster, *Transportul terestru în preistorie, cu privire specială la jinutul Dunării*, Bucureşti, 2007.
 - Cristian Schuster, Alexandru Morintz, *Ambarcațiuni și navigație în preistorie. Cu specială privire la Dunărea de Jos și Marea Neagră*, Târgoviște, 2006.
 - Tudor Soroceanu, *Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen - Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten*, în Tudor Soroceanu (Hrsg.), *Bronzfunde aus Rumänien*, PAS, 10, Berlin, 1995, p. 15-80.
 - Biba Teržan, *An Outline of the Urnfield Culture Period in Slovenia*, în *Arheološki vestnik*, 50, 1999, p. 97-139.
 - Alexandru Vulpe, Viorel Căpitanu, *Der Hortfund von Gioseni, Kr. Bacău, in der Moldau*, în Tudor Soroceanu (Hrsg.), *Bronzfunde aus Rumänien*, PAS, 10, Berlin, 1995, p. 227-244.
 - Lloyd R. Weeks, *Early Metallurgy of the Persian Gulf. Technology Trade, and the Bronze Age World*, Boston-Leiden, 2003.
 - Raimondo Zucca, *La Sardegna nuragica nel Mediterraneo tra la fine dell'età del Bronzo e gli inizi del Ferro*, în Paolo Barnardini, Mauro Perra (ed.), *I Nuragici, i Fenici e Gli Altri. Sardegna e Mediterraneo tra Bronzo Finale e Prima Età del Ferro*, Sassari, 2012, p. 209-220.

Cuvinte-cheie: lingou de tip *keftiu*, placă de centură, bronz târziu, metalurgia cuprului, metalurgia bronzului.

Keywords: keftiu ingot/oxhide ingot, belt plate, Late Bronze Age, Bronze Metallurgy.

Reprezentarea unui lingou de tip keftiu pe o placă de centură din bronz din Transilvania

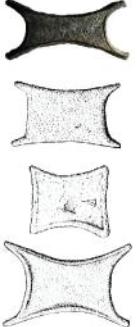
	Bazinul mediteranean	Europa Centrală și de sud-est				
		Bulgaria	Croația	Ungaria	Germania	România
Lingouri de mari dimensiuni		 				
Lingouri miniaturale	 			 		
Reprezentări						

Fig. 26. Tipuri de *keftiu ingot* și reprezentări ale acestora în metal

LISTA ABREVIERILOR

- AAC** - Acta Archaeologica Carpathica. Cracovia.
- ABR** - Arbeitsberichte zur Bodendenkmalpflege în Brandenburg. Calau.
- Acta** - Acta (Siculica). Muzeul Național Secuiesc. Sfântu Gheorghe.
- ActaAA** - Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae. Eszterházy Károly Főiskola. Eger.
- ActaArch** - Acta Archaeologica. Copenhagen.
- ActaArchHung** - Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
- ActaH** - Acta Hargitensis. Hargita Megye Múzeumainak Évkönyve. Miercurea Ciuc.
- ActaMN** - Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
- ActaMP** - Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău. Zalău.
- AÉ** - Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művészeti-történeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
- AIIA** - Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. Cluj-Napoca (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca).
- AIIAI/AIIX** - Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași. (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
- AIIGB** - Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Institut de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Cluj-Napoca.
- AIIN** - Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj-Sibiu.
- AISC** - Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj (Sibiu).
- AJA** - American Journal of Archaeology. New York.
- AK** - Archäologisches Korrespondenzblatt. Main.
- Altertum** - Das Altertum. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Berlin.
- Aluta** - Aluta (Studii și comunicări - Tanulmányok és Közlemények). Sfântu Gheorghe.
- AM** - Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”. Iași.
- AnB** - Analele Banatului (serie nouă). Muzeul Banatului. Timișoara.
- Angustia** - Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
- AnUBI** - Analele Universității din București - Istorie. Universitatea din București. București.
- AnUCIPI** - Analele Universității „C. I. Parhon”, seria Științe Sociale. Istorie. Universitatea din București. București (din 1964 Analele Universității din București - Istorie).
- Aquileia Nostra** - Aquileia Nostra. Bollettino dell'Associazione Nazionale per Aquileia. Milan & Aquileia.
- ARCHEA** - Archéologie du cimetière chrétien. Actes du 2 colloque ARCHEA, Orléans 29 Septembre-1er Octobre 1994.

	Supplément à la Revue Archéologique du Centre de la France 11. Tours: FÉRACF.
Antiquity	- Antiquity. A Quarterly Review of World Archaeology. York.
AO	- Arhivele Olteniei. Craiova; serie nouă (Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova).
APA	- Acta Praehistorica et Archaeologica. Berlin.
Apulum	- Apulum. Acta Musei Apulensis. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia/Anuarul Muzeului Național al Unirii. Alba Iulia.
ArchAustr	- Archaeologia Austriaca. Viena.
Archeologické rozhledy	- Archeologické rozhledy. Praga.
ArchHung	- Archaeologica Hungaria. Budapest.
ArchKözl	- Archaeologai Közlemények. Pesten (1859-1899).
Argo	- Argo.
ArhBas	- Arhivele Basarabiei. Chișinău (1929-1938).
ArhSom	- Arhiva Someșană. Arhiva Someșană. Revistă istorico-culturală. Năsăud (1924-1940).
Astra Salvensis	- Astra Salvensis. Cercul Salva al ASTRA. Salva.
AT	- Ars Transsilvaniae. Institutul de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca. Cluj-Napoca.
AUA	- Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia. Alba Iulia.
AV	- Arheološki vestnik. Ljubljana.
AVSL	- Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
BAHC	- Bibliotheca Archaeologica et Historica Corvinensis. Hunedoara.
Banatica	- Banatica. Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin. Reșița.
BA	- Biblioteca de arheologie. Muzeul Național de Istorie a României. București.
BAR	- British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
BB	- Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BCSS	- Buletinul Cercurilor Științifice Studențiști. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia. Alba Iulia.
BerRGK	- Berichte der Römisch-Germanischen Kommission. Roman-Germanic Commission. Frankfurt am Main.
BHAUT	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis. Timișoara.
BHAB	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timișoara. Timișoara.
BIAUL	- Bulletin of the Institute of Archaeology. University of London.
Biserica și Școala	- Biserica și Școala - Foaie Bisericească-scolastică, literară și economică. Arad (1877-1948).
BM	- Bibliotheca Marmatia. Baia Mare.
BMA	- Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii. Alba Iulia.
BMS	- Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica”. Sebeș.
Brukenthal	- Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.

Lista abrevierilor

- BS** - Bibliotheca Septemcastrensis. Sibiu.
- BTh** - Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. Bucureşti.
- BUFM** - Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas.
- Bună Vestire** - Bună Vestire. Organ de zidire creştină. Roma.
- BV** - Bayerische Vorgeschichtsblätter. Kommission für bayerische Landesgeschichte.
- CAANT** - Cercetări arheologice în aria nord-tracă. Institutul Român de Tracologie. Bucureşti.
- CAn** - Current Anthropology. Chicago.
- Carpica** - Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”. Bacău.
- CCA** - Cronica cercetărilor arheologice. Bucureşti.
- CCDJ/CCBD** - Cultură și civilizație la Dunărea de Jos/Culture et civilisation au Bas Danube. Muzeul Dunării de Jos. Călărași.
- CCRPM** - Cercetări de conservare și restaurare a patrimoniului muzeal. Bucureşti.
- Cele Trei Crișuri** - Cele Trei Crișuri. Fundația Cele Trei Crișuri. Oradea (1920-1944).
- Chronica Valachica** - Chronica Valachica. Vezi Scripta Valachica.
- Chronos** - Chronos. Revistă de istorie. Despărțământul ASTRA „Mihail Kogălniceanu” Iași. Iași.
- Civilisations** - Civilisations. Revue internationale d'anthropologie et de sciences humaines. Institut de Sociologie de l'Université libre de Bruxelles. Bruxelles.
- CLL** - Cercetări de limbă și literatură. Oradea.
- CN** - Cercetări numismatice. Muzeul Național de Istorie a României. Bucureşti.
- CommArchHung** - Communicationes Archaeologicae Hungariae, Magyar Népművészeti Múzeum. Budapest.
- Corviniana** - Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Hunedoara.
- Crisia** - Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
- CSSZMÉ** - Csíki Székely Múzeum Évkönyve. Muzeul Secuiesc al Ciucului. Miercurea Ciuc.
- Cultura creştină** - Cultura creştină. Publicație apărută sub egida Mitropoliei Române Unite cu Roma Greco-Catolică și a Facultății de Teologie Greco-Catolică din Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Departamentul Blaj. Blaj.
- Cultura poporului** - Cultura poporului. Cluj, Bucureşti (1921-1930).
- Dacia** - Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. Bucureşti, I, (1924) - XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”. Bucureşti.
- Danubius** - Danubius. Muzeul de Istorie Galați. Galați.
- DavarLogos** - Davar Logos. Revista bíblico-teológica de la Facultad de Teología de la Universidad Adventista del Plata.
- DocMis** - Documenta Missionaria. Documenta Missionaria Hungariam et regionem sub ditione turcica existentem spectantia. Szegedi Hittudományi Főiskola. Szeged.

DolgCluj	- Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárból. Kolosvár (Cluj).
DolgSzeged	- Dolgozatok. A. M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologai Intézetéből. Szeged.
Drobeta	- Drobeta. Muzeul Regiunii Porților de Fier. Drobeta Turnu-Severin.
EcHR	- The Economic History Review. Economic History Society (UK).
EHR	- The English Historical Review. University of Oxford. Oxford (UK).
EJA	- European Journal of Archaeology.
EphNap	- Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei. Cluj-Napoca.
Eurasia Antiqua	- Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens. Mainz am Rhein.
Familia Română	- Familia Română. Baia Mare.
FI	- File de istorie. Muzeul de Istorie Bistrița. Bistrița.
Flacăra sacră	- Flacăra sacră. Organ pentru propagarea cremaționii umane în România. București (1934-1942).
FoliaArch	- Folia Archaeologica. Magyar Történeti Múzeum. Budapest.
Germania	- Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt am Main.
Glasul monahilor	- Glasul monahilor. București (1924-1946).
Hermannstädter Zeitung	- Hermannstädter Zeitung. Sibiu.
Hesperia	- Hesperia. American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
HistTeacher	- The History Teacher. Society for History Education; University of Notre Dame. History Teachers' Association. USA.
HJ	- The Historical Journal. Cambridge University. Cambridge (UK).
HU	- Historia Urbana. Institutul de Cercetări Socio-Umane. Sibiu.
IPSR	- International Political Science Review. Columbia University, USA & Australian National University.
IS	- International Security. Belfer Center for Science and International Affairs. Harvard University. Cambridge (Massachusetts).
InvArchRoumanie	- Inventaria Archaeologica Roumanie. București.
InvArchRumänen	- Inventaria Archeologica Rumänen. București.
IPH	- Inventaria Praehistorica Hungariae. Budapest.
Istros	- Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
JAA	- Journal of Anthropological Archaeology.
Jahresbericht	- Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt am Main. Frankfurt am Main.
JAMÉ	- A Nyíregyházái Jósa András Múzeum Évkönyve. Nyíregyháza.
JAR	- Journal of Archaeological Research. New York.
JAS	- Journal of Archaeological Science. Academic Press. United States.
J. Biogeogr.	- Journal of Biogeography. London.

Lista abrevierilor

- JCH** - Journal of Contemporary History. Sage Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC.
- JFA** - Journal of Field Archaeology. Boston University.
- JMH** - The Journal of Modern History. University of Chicago. Chicago.
- JOML** - Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines für Landeskunde. Linz.
- JPS** - The Journal of Peasant Studies. Critical Perspectives on Rural Politics and Development.
- JRGZM** - Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz.
- JRS** - The Journal of Roman Studies. London.
- JSRI** - Journal of the Study of Religious & Ideologies. Societatea Academică de Cercetare a Religiilor și Ideologiilor. Cluj-Napoca.
- JWP** - Journal of World Prehistory. New York.
- KVSL** - Korrespondenzblatt des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt [Sibiu].
- Laborativ Arkeologi** - Laborativ Arkeologi. Institutionen för arkeologi och antikens kultur. Stockholms universitet. Stockholm.
- Latomus** - Latomus. Revue d'études latines. Bruxelles.
- Litua** - Litua. Muzeul Județean „Alexandru Ștefulescu” Gorj. Târgu-Jiu.
- LŞ** - Lucrări științifice. Institutul de Învățământ Superior Oradea.
- Magyar városok** - Magyar városok és vármegyék monográfiája. Budapest.
- MAGW** - Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien (1912-1941).
- Man** - Man. Man. Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.
- Marmatia** - Marmatia. Muzeul Județean Maramureș. Baia Mare.
- MCA** - Materiale și cercetări arheologice. București.
- Mecklenburgische** - Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde.
- MemAntiq** - Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Județean Neamț. Piatra Neamț.
- MittAnthrGesWien** - Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Hrsg. von der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.
- Mitteilungen** - Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museums. Sibiu.
- ΜΩΜΟΣ** - ΜΩΜΟΣ. Őskoros Kutatók Összejövetelének konferenciakötete.
- MonHistBp** - “Est tu scholaris” Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Monumenta Historica Budapestinensia. Budapesti Történeti Múzeum. Budapest.
- MT** - Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici. Budapest [Ungarische Gesetze].
- MTCN** - Magyarország tiszti cím- és névtára. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- NAFD** - Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen.
- Nature** - Nature. London.

OH VI	- Opuscula Hungarica VI. Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest.
OJA	- Oxford Journal of Archaeology, Blackwell Publishing Inc. United Kingdom.
Ősrégészeti levelek	- Ősrégészeti levelek. Prehistoric newsletter. Budapest.
PA	- Patrimonium Apulense. Alba Iulia.
PamArch	- Památky archeologické. Praha.
PAS	- Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Berlin.
PBF	- Prähistorische Bronzefunde. München.
Peuce	- Peuce. Studii și comunicări de istorie veche, arheologie și numismatică. Tulcea.
Potaissa	- Potaissa. Studii și comunicări. Turda.
PPS	- Proceedings of the Prehistoric Society. Cambridge-London.
Programm Mühlbach	- Programm des evagelischen Untergymnasium in Mühlbach und der damit verbundenen Lehranstalten. Mühlbach (Sebes).
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
QR	- Quaternary Research. University of Washington.
QSR	- Quaternary Science Reviews. The International Multidisciplinary Research and Review Journal.
RA	- Revista Arhivelor. București.
Rațiunea	- Rațiunea. Organ al „Asociației științifice de educație pozitivă” București. București (1911-1914).
RB	- Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.
RC	- Revista Catolică. București (1912-1916).
Realitatea ilustrată	- Realitatea ilustrată. Cluj, București (1927-1946).
REN	- Revue des études napoléoniennes. Paris, France: Libraries Félix Alcan (1912-1924).
Renașterea	- Renașterea. Organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului, Geoagiului și Clujului. Cluj.
Revista din Iași	- Revista din Iași. Iași.
Revista istorică	- Revista istorică: dări de seamă, documente și notițe. București (1915-1943).
RHSEE	- Revue historique du sud-est européen. Institut d'Histoire Universelle „N. Iorga”. București (1925-1941).
RHMC	- Revue d'histoire moderne et contemporaine. Berlin. Paris.
RI	- Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). București.
RIR	- Revista istorică română. Institutul de Istorie Națională - Universitatea București. București (1931-1947).
RM	- Revista muzeelor. București.
RREI	- Revue Roumaine d'Etudes Internationales. București.
RRH	- Revue roumaine d'histoire. București.
RRHA	- Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, série Beaux-Arts. Academia Română. București
Sargetia	- Sargetia. Buletinul Muzeului Județului Hunedoara (Acta Musei Devensis). Deva.
SAA	- Studia Antiqua et Archaeologica. Institutul de Arheologie Iași. Iași.

Lista abrevierilor

- SAI** - Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Iсторice din România. București.
- SCIA** - Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică. București.
- SCICPR** - Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România. Sibiu.
- SCIV(A)** - Studii și cercetări de istoria veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
- SCIM** - Studii și cercetări de istorie medie. București.
- SCN** - Studii și cercetări de numismatică. Institutul de Arheologie București.
- Scripta Valachica** - Scripta Valachica. Studii și materiale de istorie și istorie a culturii. Târgoviște.
- SDT** - Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt. Sibiu.
- Societatea de mânăine** - Societatea de mânăine. Revistă săptămânală pentru probleme sociale și economice. Cluj (1924-1945).
- SMIM** - Studii și Materiale de Istorie Medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. București.
- Social Forces** - Social Forces. Department of Sociology at the University of North Carolina.
- SSK** - Studien zur Siebenbürgischen Kunstgeschichte, Köln. Wien.
- Starinar** - Starinar, Treća Serija. Arheološki Institut. Beograd.
- StComCaransebeş** - Studii și comunicări. Muzeul Județean de Etnografie și Istorie Locală. Caransebeș.
- StComSibiu** - Studii și comunicări. Arheologie-istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
- StComSM** - Studii și comunicări. Muzeul Județean Satu Mare. Satu Mare.
- StRI** - Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică)
- StudArch** - A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica. Szeged.
- Studia** - Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Series Geologia-Geografia. Cluj-Napoca.
- SUCH** - Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu. Sibiu.
- SympThrac** - Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
- SzMMÉ** - A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. Szolnok.
- Terra Sebus** - Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica”. Sebeș.
- Thraco-Dacica** - Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. București.
- Tibiscum** - Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie. Muzeul Regimentului Grăniceresc din Caransebeș. Caransebeș.
- Tisicum** - Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve. Szolnok.
- TR** - Transylvanian Review. Centrul de Studii Transilvane. Cluj-Napoca.
- Trans.AmPhilos.Soc.** - Transactions of the American Philosophical Society. Philadelphia.

Transilvania	- Transilvania. Foaia Asociației Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Brașov.
Tribuna	- Tribuna. Arad (1911-1912).
Történelmi Szemle	- Történelmi Szemle. Magyar Tudományos Akadémia. Történettudományi intézet. Budapest.
TT	- Történelmi Tár. Magyar Történelmi Társulat. Budapest.
Tyragetia	- Tyragetia. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
Țara Bârsei	- Țara Bârsei. Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov. Brașov.
Ungarische Jahrbücher	- Ungarische Jahrbücher. Berlin.
Unirea poporului	- Unirea poporului. Blaj (1919-1948).
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
VAH	- Varia Archaeologica Hungarica. Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete. Budapest.
Vjesnik	- Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu. Zagreb.
VKT	- Várak. Kastélyok, Templomok. Történelmi és örökségturisztikai online magazin.
WorldArch	- World Archaeology. London.
WPZ	- Wiener Prähistorische Zeitschrift. Selbstverlag der Wiener Prähistorischen Gesellschaft. Wien.
Zalai Múzeum	- Zalai Múzeum. Zalaegerszeg.
Zborník SNM	- Zborník Slovenského Národného Múzea. Bratislava.
ZfA	- Zeitschrift für Archäologie. Berlin.
ZfSL	- Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. Gundelsheim.
Ziridava	- Ziridava. Studia Archaeologica. Muzeul Județean. Arad.